O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI

ANDIJON VILOYATI PEDAGOGIK
MAHORAT MARKAZI

KARIMOVA NARGIZA RAXIMOVNA

BO‘SH O‘ZLASHTIRUVCHI O‘QUVCHILARNI BADIIY ASARNI TAHLIL QILISHGA O‘RGATISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH.

Andijon -2026

KARIMOVA NARGIZA RAXIMOVNA

BO‘SH O‘ZLASHTIRUVCHI O‘QUVCHILARNI BADIIY ASARNI TAHLIL QILISHGA O‘RGATISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH.

Umumta’lim, boshlang`ich sinf o`qituvchlari uchun o’quv qo’llanma

Mazkur o‘quv qo‘llanma Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasining 2026-yil 9-yanvardagi 1-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan , Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilari uzluksiz kasbiy rivojlantirish (*malaka oshirish*) kursining o‘quv rejasi va dasturi asosida tayyorlangan

Tuzuvchi:

N.R.Karimova - Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi Maktabgacha, boshlang’ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi mudiri,pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori,v/b professor

Taqrizchilar:

B.Qodirova - Andijon davlat pedagogika instituti pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori,professor

N. To‘xtasheva - Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi Amaliy fanlar va maktabdan tashqari ta’lim tashkiloti kafedrasi dotsent v/b, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Uslubiy o’quv qo’llanma Maktabgacha, boshlang`ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasining 2026-yil 25 iyundagi yig`ilishida muhokama qilingan va ma’qullangan.

Ushbu o’quv qo’llanma Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi Ilmiy metodik Kengashining 2026-yil 26 iyundagi yig`ilishida ko`rib chiqilib, 5-sonli qarori bilan ma’qullangan va foydalanishga ruxsat etilgan.

Annotatsiya

Mazkur o‘quv qo‘llanma bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni badiiy asarni tahlil qilishga o‘rgatishda interfaol usullardan foydalanish masalasiga bag‘ishlangan. Unda o‘quvchilarning badiiy asarni idrok etishi, mazmun-mohiyatini anglash, obrazlar tizimini tahlil qilish, asarning g‘oyaviy-badiiy xususiyatlarini aniqlash hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali usullari yoritilgan.

Qo‘llanmada bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashning pedagogik va metodik asoslari, badiiy asarni o‘rganish jarayonida uchraydigan qiyinchiliklar hamda ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilingan. Shuningdek, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “BBB”, “Insert”, “Venn diagrammasi”, “Baliq skeleti”, “Sinkveyn”, “Muammoli vaziyat”, “Blits-so‘rov” kabi interfaol metodlardan foydalanishning mazmuni, bosqichlari va amaliy imkoniyatlari yoritilgan.

O‘quv qo‘llanmada badiiy asar tahlilini o‘quvchilarning individual imkoniyatlari va bilim darajasiga mos tashkil etish, dars jarayonida ularning faolligini oshirish, mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan topshiriq va mashqlar berilgan. Interfaol metodlardan maqsadli foydalanish orqali bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning adabiy-estetik tafakkurini rivojlantirish, asar qahramonlariga munosabat bildirish, dalillash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilgan.

Mazkur o‘quv qo‘llanma umumiy o‘rta ta’lim maktablarining ona tili va adabiyot fani o‘qituvchilari, pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalari, magistrantlar, metodistlar hamda badiiy asarni o‘qitish metodikasi bilan qiziquvchi mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

MUNDARIJA

KIRISH……6

I BOB. BO‘SH O‘ZLASHTIRUVCHI O‘QUVCHILARNI BADIIY ASARNI TAHLIL QILISHGA O‘RGATISHNING NAZARIY ASOSLARI……..8
1.1.Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligining mazmun-mohiyati……..…8
1.2. O‘qish savodxonligi darslarida badiiy asarni tahlil qilish……10
1.3. O‘qish savodxonligini rivojlantirishda PIRLS xalqaro baholash dasturining ahamiyati……11
1.4. Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan individual ishlash tamoyillari……...13
1.5. Individual ishlashning samarali modeli……15

II BOB. BADIIY ASAR TAHLILIDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH……...17
2.1. Badiiy asarni tahlil qilishda interfaol metodlarning nazariy imkoniyatlari.....17
2.2. Interfaol ta’lim tushunchasi va uning pedagogik imkoniyatlari…….....18
2.3. “Aqliy hujum” metodidan foydalanish……....21
2.4. “Klaster” metodidan foydalanish…… 27
2.5. “Venn diagrammasi” orqali obrazlarni qiyoslash……31
2.6. “Baliq skeleti” metodi orqali muammoni tahlil qilish……...……..35
2.7. “BBB” va “Insert” metodlari……...39
2.8. “Sinkveyn” metodidan foydalanish……...…...42
2.9. “Zig-zag” va “Aylana stol” metodlari…….....45
2.10. “Rolga kirish” metodi……...50
2.11. “Muammoli vaziyat” metodi……..52

III. BOB. O‘QUVCHILAR BILIMINI BAHOLASH VA NATIJADORLIKNI ANIQLASH
3.1.Badiiy asar tahlilida baholash mezonlari……54
3.2.Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun baholash mezonlari……55
3.3. Formativ baholash…….....56
3.4. Yakuniy nazorat topshiriqlari……59
3.5. O‘quvchi rivojlanishini monitoring qilish……..65

XULOSA……70
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR……..73

KIRISH

Bugungi kunda O‘zbekistonda ta’lim tizimini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish, o‘quvchilarning intellektual, ma’naviy-axloqiy va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ta’lim sifatini oshirish hamda pedagogik jarayonga ilg‘or va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi o‘quvchini shunchaki bilimlarni o‘zlashtiruvchi subyekt sifatida emas, balki mustaqil fikrlaydigan, o‘z qarashlarini asoslay oladigan, ijodiy va tanqidiy tafakkurga ega bo‘lgan faol shaxs sifatida shakllantirishdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’limning asosiy prinsiplari, jumladan, ta’lim oluvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish, ta’limning uzluksizligi va izchilligi, ta’lim olish uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash kabi muhim vazifalar belgilangan. Mazkur talablar ta’lim jarayonida har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olish, bilimlarni o‘zlashtirishida qiynalayotgan o‘quvchilar bilan maqsadli va samarali ishlashni taqozo etadi.

Umumiy o’rta ta’limini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatida ham ta’lim mazmunini yangilash, ilg‘or xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilgan Milliy o‘quv dasturini to‘laqonli joriy etish**,** zamonaviy darsliklarni amaliyotga kiritish, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta’minlash va ta’lim sifatini oshirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilanmoqda. 2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha Milliy dasturda aynan shu yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratilgan. Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan ushbu yangilanishlar, avvalo, dars jarayonining mazmuni va metodikasini takomillashtirishni talab etadi. Bugungi o‘qituvchi o‘quvchiga tayyor bilimni berish bilan cheklanib qolmasdan, uni izlanishga, fikrlashga, savol berishga, muammoli vaziyatlarni hal qilishga va o‘z fikrini dalillar asosida ifodalashga yo‘naltirishi zarur. Shu jihatdan interfaol ta’lim metodlari zamonaviy maktab ta’limining muhim pedagogik vositalaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Ayniqsa, o’qish savodxonligi fanini o‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Chunki badiiy asar o‘quvchidan nafaqat matn mazmunini tushunishni, balki undagi obrazlar, voqea-hodisalar, muallif pozitsiyasi, badiiy tasvir vositalari va asarning g‘oyaviy mazmuni o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashni talab qiladi. Badiiy asarni tahlil qilish jarayonida o‘quvchi mustaqil mushohada yuritishi, qahramonlarning xatti-harakatlariga munosabat bildirishi, turli nuqtayi nazarlarni qiyoslashi va o‘z xulosasini asoslay olishi kerak.

Biroq amaliyotda barcha o‘quvchilarning badiiy asarni o‘zlashtirish va tahlil qilish darajasi bir xil emas. Ayrim o‘quvchilar badiiy matn mazmunini anglash, voqealar ketma-ketligini aniqlash, obrazlarga tavsif berish, asarning asosiy g‘oyasini topish va o‘z fikrini mustaqil bayon qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bunday o‘quvchilar bilan ishlashda o‘qituvchidan individual yondashuv, sodda va izchil topshiriqlar tizimi, muntazam rag‘batlantirish hamda o‘quvchini faol fikrlashga undovchi metodlardan foydalanish talab etiladi.

Shu nuqtayi nazardan, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni badiiy asarni tahlil qilishga o‘rgatishda interfaol usullardan foydalanish bugungi ta’lim islohotlarining

mazmun-mohiyatiga bevosita mos keladigan dolzarb metodik muammolardan biridir. Chunki interfaol metodlar o‘quvchining darsdagi faolligini oshirish, uning mustaqil fikrlashiga imkon yaratish, o‘z fikrini og‘zaki va yozma ravishda ifodalashga o‘rgatish hamda ta’lim jarayonida o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda interfaol metodlardan foydalanishning muhim jihati shundaki, murakkab badiiy-tahliliy jarayonni o‘quvchi uchun sodda, tushunarli va bosqichma-bosqich shaklda tashkil etish imkonini beradi. Masalan, dastlab asardagi qahramonlarni aniqlash, keyin ularning xarakter xususiyatlarini belgilash, qahramonlar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash, muammoli vaziyatga munosabat bildirish va yakunda asarning g‘oyaviy mazmuni yuzasidan xulosa chiqarish kabi topshiriqlar ketma-ketligi o‘quvchining tahliliy faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantiradi.

Mazkur jarayonda “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Venn diagrammasi”, “BBB”, “Insert”, “Sinkveyn”, “Baliq skeleti”, “Zig-zag”, “Muammoli vaziyat”, “Rolga kirish”, “Debat”, “Aylana stol” kabi interfaol metodlardan maqsadli foydalanish mumkin. Ushbu metodlar yordamida o‘quvchi badiiy matnni o‘qish, anglash, savollarga javob berish, obrazlarni qiyoslash, muayyan muammoga munosabat bildirish va mustaqil xulosa chiqarish faoliyatiga jalb etiladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi ta’lim siyosatida o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olish, ta’lim sifatini oshirish, pedagogik jarayonga zamonaviy metodlarni joriy etish va o‘quvchilarda amaliy kompetensiyalarni shakllantirishga katta e’tibor berilmoqda. Shu sababli o’qish savodxonligi darslarida bilimlarni o‘zlashtirishda qiynalayotgan o‘quvchilarni ham faol ta’lim jarayoniga jalb etish, ularning badiiy asarni mustaqil tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim metodik vazifa hisoblanadi.

O‘quv qo‘llanmaning amaliy ahamiyati shundaki, unda tavsiya etiladigan metod va topshiriqlar adabiyot fani o‘qituvchilariga o‘quvchilar, xususan, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan individual va guruhli ishlashni samarali tashkil etish, ularning darsdagi faolligini oshirish, badiiy matn ustida mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish va ta’lim samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Shunday qilib, O‘zbekistonda ta’lim tizimini yangilash va maktab ta’limi sifatini oshirishga qaratilgan islohotlar sharoitida badiiy asarni o‘qitish metodikasini ham zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirish zarur. Ayniqsa, o‘quv materialini o‘zlashtirishda qiynalayotgan o‘quvchilarni ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish, ularning badiiy-estetik tafakkuri va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish muhim pedagogik imkoniyat sifatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan mazkur o‘quv qo‘llanma zamonaviy ta’lim talablari asosida badiiy asarni o‘qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi metodik manba bo‘lishi ko‘zda tutiladi.

I BOB. BO‘SH O‘ZLASHTIRUVCHI O‘QUVCHILARNI BADIIY ASARNI TAHLIL QILISHGA O‘RGATISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligining mazmun-mohiyati

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim oldida turgan muhim vazifalardan biri o‘quvchilarga faqat o‘qish va yozishning texnik ko‘nikmalarini shakllantirish emas, balki o‘qilgan matnni anglash, mazmunini qayta ishlash, undagi asosiy fikrni aniqlash, xulosalar chiqarish, matnga munosabat bildirish va o‘z fikrini asoslash ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iborat. Shu jihatdan o‘qish savodxonligi boshlang‘ich ta’limning muhim tarkibiy yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘qish savodxonligi o‘quvchining matnni o‘qishi bilangina cheklanmaydi. U o‘qilgan ma’lumotni tushunish, matndagi muhim va ikkilamchi axborotni farqlash, qahramonlarning xatti-harakatlarini izohlash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, matn mazmunini hayotiy tajribasi bilan bog‘lash va mustaqil fikr bildirishni ham nazarda tutadi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini shakllantirishning asosiy vositalaridan biri badiiy matnlar hisoblanadi. Ertak, hikoya, masal, she’r, rivoyat va boshqa badiiy janrdagi matnlar orqali o‘quvchi nafaqat o‘qish ko‘nikmasini, balki estetik did, ma’naviy-axloqiy qarash, tasavvur, hissiy munosabat va mustaqil fikrlashni ham rivojlantiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining badiiy matnni qabul qilishi kattalarnikidan farq qiladi. Bu yoshdagi o‘quvchilar ko‘proq aniq, obrazli va hayotiy misollar orqali fikrlashga moyil bo‘ladilar. Shu sababli badiiy asarni tahlil qilish jarayonida murakkab adabiyotshunoslik terminlaridan ko‘ra, sodda savollar, rasmlar, jadvallar, sxemalar, rolli o‘yinlar va amaliy topshiriqlardan foydalanish samaraliroqdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga:

“Asarning g‘oyaviy-badiiy xususiyatlarini tahlil qiling”

kabi murakkab topshiriq berish o‘rniga:

“Muallif bu hikoya orqali bizga nimani o‘rgatmoqchi?”

“Qahramonning qaysi ishi sizga yoqdi?”

“U nima uchun bunday ish qildi?”

“Agar siz uning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilardingiz?”

kabi savollar berish maqsadga muvofiq.

Bunday savollar o‘quvchini asta-sekin oddiy mazmunni anglashdan tahliliy va mustaqil fikrlashga olib keladi.

Boshlang‘ich ta’limda badiiy matnni tahlil qilishni quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish mumkin:

O‘qish → tushunish → savollarga javob berish → qahramonlarni aniqlash → voqealarni izohlash → sababni aniqlash → munosabat bildirish → xulosa chiqarish.

Mazkur ketma-ketlik bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda ayniqsa muhimdir.

Pedagogik nuqtayi nazardan bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi deganda muayyan o‘quv materiali yoki fan bo‘yicha belgilangan ta’lim natijalariga erishishda tengdoshlariga nisbatan ko‘proq qiyinchilikka duch kelayotgan, qo‘shimcha tushuntirish, takrorlash, tayanch va individual yondashuvga ehtiyoj sezadigan o‘quvchi tushuniladi.

Mazkur tushunchani o‘quvchining qobiliyati pastligi yoki bilim olish imkoniyatlari cheklanganligi bilan tenglashtirish noto‘g‘ri. O‘quvchining o‘zlashtirishidagi qiyinchilik turli omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Jumladan, avvalgi bilimlardagi bo‘shliqlar, o‘qish texnikasining yetarlicha shakllanmaganligi, so‘z boyligining kamligi, matn mazmunini anglashdagi qiyinchilik, diqqatning beqarorligi, mustaqil ishlash ko‘nikmasining sustligi yoki o‘z kuchiga ishonchning pastligi shular jumlasidandir.

Boshlang‘ich ta’limda bunday qiyinchiliklar ayniqsa o‘qish savodxonligi darslarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Chunki o‘quvchi badiiy matnni o‘qish jarayonida bir vaqtning o‘zida matnni to‘g‘ri va ongli o‘qishi, mazmunini tushunishi, muhim ma’lumotlarni ajratishi, voqealar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlashi, qahramonlarni tavsiflashi va xulosa chiqarishi talab etiladi.

Shuning uchun bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda asosiy e’tibor ularning kamchiligini ko‘rsatishga emas, balki mavjud imkoniyatlarini aniqlash, qiyinchilik sabablarini belgilash va bosqichma-bosqich pedagogik yordam ko‘rsatishga qaratilishi lozim.

Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligi o‘quvchining matnni faqat texnik jihatdan o‘qish qobiliyatini emas, balki o‘qilgan matnni tushunish, undan axborot olish, ma’lumotlarni o‘zaro bog‘lash, xulosa chiqarish, baholash va matn yuzasidan mustaqil fikr bildirish qobiliyatlarini ham qamrab oladi.

Shu jihatdan badiiy asar o‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Ertak, hikoya, masal, rivoyat va she’riy asarlar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchisi matn mazmunini anglash bilan bir qatorda qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash, voqealarning sabab va oqibatlarini aniqlash, muallifning fikrini anglash hamda o‘z munosabatini bildirishga o‘rganadi.

Badiiy asarni o‘rganish jarayonida “o‘qish — qayta hikoyalash” bilan cheklanib qolmasdan, “o‘qish — tushunish — tahlil qilish — talqin qilish — baholash — xulosa chiqarish” tizimiga amal qilish muhimdir.

Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun badiiy matn tahlilini bosqichlarga ajratish samarali hisoblanadi:Matnni o‘qish → mazmunini tushunish → asosiy voqealarni aniqlash → qahramonlarni tavsiflash → sabab-oqibatni aniqlash → asosiy fikrni anglash → o‘z munosabatini bildirish → xulosa chiqarish.

Mazkur ketma-ketlik o‘quvchini oddiy reproduktiv faoliyatdan yuqori darajadagi tahliliy fikrlashga olib boradi.

Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligi darslarida ayrim o‘quvchilar matnni o‘qish tezligi, o‘qilgan materialni tushunish, mazmunni qayta bayon qilish yoki savollarga javob berishda tengdoshlariga nisbatan qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

Bunday o‘quvchilarda quyidagi holatlar kuzatilishi mumkin:

-matnni sekin o‘qish;

-ayrim so‘zlarning ma’nosini tushunmaslik;

-o‘qilgan gap mazmunini anglashda qiynalish;

-voqealar ketma-ketligini chalkashtirish;

-qahramonlarni farqlashda qiynalish;

-qahramon xatti-harakatining sababini tushuntira olmaslik;

-matndagi asosiy fikrni aniqlay olmaslik;

-savolga bir yoki ikki so‘z bilan javob berish;

-mustaqil xulosa chiqarishda qiynalish.

Bunday o‘quvchilar bilan ishlashda o‘qituvchi ularning kamchiligiga emas, mavjud imkoniyatlariga tayanishi lozim.

Masalan, o‘quvchi hikoyaning asosiy g‘oyasini mustaqil ayta olmasa, unga quyidagi tayanch savollar beriladi:

1. Hikoyada kim haqida gap boradi?
2. Qahramon qanday vaziyatga tushdi?
3. U nima qildi?
4. Uning ishi qanday natija berdi?
5. Siz uning ishini qanday baholaysiz?
6. Hikoyadan qanday saboq oldingiz?

Natijada o‘quvchi tayyor javobni yodlamaydi, balki savollar yordamida mustaqil xulosaga keladi.

1.2. O‘qish savodxonligi darslarida badiiy asarni tahlil qilish

O‘qish savodxonligi darslarida badiiy matn bilan ishlashni shartli ravishda uch bosqichga ajratish mumkin.

I-bosqich. Matnni o‘qishga tayyorlash

Bu bosqichda o‘quvchining mavzu haqidagi dastlabki tasavvurlari faollashtiriladi.

Masalan, hikoya “Do‘stlik” haqida bo‘lsa:

“Do‘st deganda nimani tushunasiz?”

“Haqiqiy do‘st qanday bo‘ladi?”

“Do‘stingizga qachon yordam bergansiz?”

kabi savollar beriladi.

Shuningdek, matn sarlavhasi va illyustratsiyasi asosida taxmin qilish topshirig‘i ham beriladi:

“Rasmga qarab, hikoya nima haqida bo‘lishi mumkinligini ayting.”

Bu usul bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchini ham darsga jalb etadi, chunki undan hali matnni chuqur tahlil qilish talab qilinmaydi.

II-bosqich. Matnni anglash

O‘quvchilar matnni o‘qiydilar. O‘qish jarayonida matn qismlarga ajratilishi mumkin.

Har bir qismdan keyin qisqa savollar beriladi:

Nima bo‘ldi?, Kim ishtirok etdi?,Qahramon nima qildi?Keyin nima bo‘lishi mumkin?

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchiga javob variantlari ham berilishi mumkin.

Masalan:

Qahramon nima uchun do‘stiga yordam berdi?

A) Do‘sti undan yordam so‘radi.

B) U sovg‘a olishni xohladi.

C) U qo‘rqdi.

Keyinchalik variantli savollardan erkin javob talab qiluvchi savollarga o‘tiladi.

III-bosqich. Matnni tahlil qilish

Bu bosqichda o‘quvchilar:

-qahramonlarni;

-voqealarni;

-muammoni;

-sabab va oqibatni;

-asosiy fikrni;

-muallifning munosabatini

aniqlashga o‘rgatiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun tahlil oddiy, ko‘rgazmali va faoliyatga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak.

1.3. O‘qish savodxonligini rivojlantirishda PIRLS xalqaro baholash dasturining ahamiyati

Zamonaviy ta’limda o‘quvchining bilimini baholash bilan bir qatorda uning o‘qilgan matndan mazmun hosil qilish, axborotni tahlil qilish va undan foydalanish qobiliyatlarini aniqlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu nuqtayi nazardan boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligini rivojlantirish xalqaro baholash mezonlari bilan hamohang ravishda tashkil etilishi muhim.

PIRLS — Progress in International Reading Literacy Study boshlang‘ich ta’lim bosqichidagi o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini xalqaro miqyosda o‘rganishga qaratilgan tadqiqotlardan biridir. PIRLS o‘quvchining matnni shunchaki o‘qish tezligi yoki mazmunni yodda saqlashini emas, balki matnni tushunish va undan ma’no hosil qilish bilan bog‘liq kognitiv faoliyatlarini o‘rganishga yo‘naltirilgan.

PIRLS yondashuvi boshlang‘ich sinf o‘quvchisining matn bilan ishlashida bir necha muhim faoliyatni nazarda tutadi.

Jumladan, o‘quvchi:matndan aniq berilgan ma’lumotni topishi;oddiy xulosalar chiqarishi;matnning turli qismlaridagi ma’lumotlarni o‘zaro bog‘lashi;matn g‘oyasi va mazmunini talqin qilishi;matn mazmunini baholashio‘z fikrini matndagi dalillar asosida asoslay olishi kerak.

Mazkur yondashuvlar boshlang‘ich ta’limdagi badiiy asar tahlili bilan bevosita bog‘liqdir. Chunki badiiy asarni tahlil qilishda ham o‘quvchidan matndan ma’lumot topish, voqealar sababini aniqlash, qahramon xatti-harakatlarini izohlash, asarning asosiy g‘oyasini anglash va o‘z munosabatini bildirish talab etiladi.

Shunday ekan, badiiy asarni tahlil qilish jarayonini PIRLSga xos o‘qish faoliyatlari bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

PIRLS yondashuvi va badiiy asarni tahlil qilishning o‘zaro bog‘liqligi

PIRLS yondashuvi bilan badiiy asar tahlilini quyidagi tizimda bog‘lash mumkin:

O‘qish faoliyati	**Badiiy asar tahlilidagi ko‘rinishi**	**O‘quvchi faoliyati**
Matndan aniq ma’lumotni topish	Mazmuniy tahlil	Qahramon, joy, vaqt va voqeani topadi
Oddiy xulosa chiqarish	Sabab-oqibat tahlili	Voqea nima sababdan yuz berganini aniqlaydi
Ma’lumotlarni bog‘lash	Voqealar tahlili	Voqealar o‘rtasidagi aloqani aniqlaydi
Talqin qilish	Obraz tahlili	Qahramon xarakterini izohlaydi
Umumlashtirish	G‘oyaviy tahlil	Asosiy fikrni aniqlaydi
Baholash	Muammoli tahlil	Qahramon xatti-harakatiga baho beradi
Dalillash	Matn bilan ishlash	O‘z fikrini matndan dalil bilan asoslaydi

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni PIRLS tipidagi topshiriqlar asosida rivojlantirish

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun PIRLS tipidagi murakkab topshiriqlarni bevosita berish o‘rniga ularni bosqichma-bosqich o‘zlashtirish imkoniyatini yaratish zarur.

Masalan, badiiy hikoya asosida quyidagi ketma-ketlikdan foydalanish mumkin:

1-bosqich. Topish

Bosh qahramon kim?

2-bosqich. Tushunish

Qahramon nima qildi?

3-bosqich. Sababni aniqlash

U nima uchun bunday ish qildi?

4-bosqich. Bog‘lash

Qahramonning bu harakati voqealar rivojiga qanday ta’sir ko‘rsatdi?

5-bosqich. Talqin qilish

Qahramonning xatti-harakatidan uning qanday inson ekanini bilish mumkin?

6-bosqich. Baholash

Siz qahramonning qarorini to‘g‘ri deb hisoblaysizmi?

7-bosqich. Dalillash

Fikringizni matndan misol bilan asoslang.

8-bosqich. Ijodiy fikrlash

Siz qahramonning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilgan bo‘lardingiz?

Bu ketma-ketlik bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchini oddiy axborotni topishdan boshlab, mustaqil tahlil, baholash va ijodiy fikrlash darajasiga olib chiqadi.

1.4. Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan individual ishlash tamoyillari

Boshlang‘ich ta’limda, xususan, o‘qish savodxonligi darslarida bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan individual ishlash ta’lim samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Bunday o‘quvchilar bilan ishlashda asosiy maqsad ularni boshqa o‘quvchilardan ajratish emas, balki ularning mavjud imkoniyatlarini aniqlash, o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklarini bartaraf etish va ta’lim jarayoniga faol jalb etishdan iborat.

Individual ishlash o‘quvchining bilim darajasi, o‘qish tezligi, matnni anglash imkoniyati, lug‘at boyligi, mustaqil fikrlash darajasi va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Ayniqsa, badiiy asarni tahlil qilish jarayonida individual yondashuv o‘quvchining oddiy mazmunni tushunishdan boshlab, qahramonlarni tahlil qilish, sabab-oqibatni aniqlash, asosiy g‘oyani anglash va o‘z fikrini dalillashgacha bo‘lgan faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirish imkonini beradi.

Individual ishlashning asosiy tamoyillari

1. O‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olish tamoyili.

Har bir bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchining qiyinchilik darajasi bir xil emas. Ayrim o‘quvchi matnni o‘qishda, boshqasi mazmunini tushunishda, yana biri xulosa chiqarishda qiynalishi mumkin. Shuning uchun barcha o‘quvchilarga bir xil yordam ko‘rsatish o‘rniga, har bir o‘quvchining ehtiyojidan kelib chiqish zarur.

Masalan, matnni sekin o‘qiydigan o‘quvchiga qisqa matn yoki matnning kichik qismi berilsa, matnni o‘qib tushunadigan, lekin tahlil qilishda qiynaladigan o‘quvchiga tayanch savollar beriladi.

2. Oddiydan murakkabga o‘tish tamoyili.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchiga darhol murakkab tahliliy topshiriq berish uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun topshiriqlar bosqichma-bosqich murakkablashtiriladi.

Masalan:

Kim? → Nima qildi? → Nima uchun? → Natijada nima bo‘ldi? → Qanday xulosa chiqarish mumkin?

Bunday ketma-ketlik o‘quvchini matndan aniq ma’lumotni topishdan boshlab, mustaqil xulosa chiqarishgacha olib boradi.

3. Tayanchdan mustaqillikka o‘tish tamoyili.

Individual ishlashda o‘qituvchi o‘quvchiga doimiy ravishda tayyor javob berib turmasligi kerak. Dastlab rasm, tayanch so‘z, savol, jadval yoki javob variantlaridan foydalaniladi. O‘quvchi ko‘nikma hosil qilgani sari yordam miqdori kamaytiriladi.

Masalan:

“Qahramon qanday inson?”

dastlab:

mehribon — qo‘rqoq — xasis

variantlari bilan berilishi mumkin. Keyinchalik o‘quvchidan o‘z javobini mustaqil aytish va matndan dalil keltirish talab qilinadi.

4. Kichik muvaffaqiyatlarni rag‘batlantirish tamoyili.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarda ko‘pincha “men bajara olmayman” degan ishonch shakllanishi mumkin. Shu sababli o‘quvchining kichik yutug‘i ham e’tirof etilishi kerak.

Masalan:

“Sen qahramonni to‘g‘ri topding. Endi uning nima uchun shunday harakat qilganini birgalikda aniqlaymiz.”

Bunday yondashuv o‘quvchining o‘ziga ishonchini oshiradi va keyingi topshiriqni bajarishga undaydi.

5. Takrorlash va mustahkamlash tamoyili.

O‘zlashtirishda qiyinchilikka duch keladigan o‘quvchilar yangi bilimni bir marta tushuntirish bilan uni to‘liq egallamasligi mumkin. Shu sababli asosiy tushunchalar turli faoliyatlar orqali takrorlanib, mustahkamlanadi.

Masalan, qahramon xarakteri birinchi navbatda suhbat orqali aniqlansa, keyin “Qahramon xaritasi”, undan so‘ng rasm yoki kichik yozma topshiriq orqali mustahkamlanadi.

6. Faol ishtirokni ta’minlash tamoyili.

Individual ish o‘quvchini darsdan ajratib qo‘yish degani emas. Aksincha, uni juftlik, kichik guruh va umumiy sinf faoliyatiga imkon qadar jalb qilish zarur.

Masalan, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi guruhda:

rasm tanlashi,qahramonni aniqlashi, voqealar ketma-ketligini tuzishi, matndan kerakli jumlani topishi, guruh javobini o‘qib berishi mumkin.

Shu tariqa o‘quvchi o‘zini darsning to‘laqonli ishtirokchisi sifatida his qiladi.

7. Matnga tayanish tamoyili.

O‘qish savodxonligi va PIRLS yondashuvi nuqtayi nazaridan o‘quvchining javobi matn bilan asoslanishi muhim. Shuning uchun bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchiga ham fikrini matndan topilgan dalil bilan asoslash o‘rgatiladi.

Masalan:

“Qahramon mehribon deb o‘ylayman, chunki u ...”

Bu usul o‘quvchini shunchaki fikr bildirishdan **fikr + dalil + xulosa** tizimida javob berishga o‘rgatadi.

8. Differensial topshiriqlar berish tamoyili.

Bir xil badiiy matn asosida turli murakkablikdagi topshiriqlar tuziladi. Masalan:

1-daraja: Qahramonning ismini toping.

2-daraja: U nima qildi?

3-daraja: Nima uchun bunday qildi?

4-daraja: Uning xatti-harakati xarakterini qanday ochib beradi?

5-daraja: Siz uning qarorini qanday baholaysiz?

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi o‘z imkoniyatiga mos bosqichdan boshlaydi.

9. Individual sur’atni hisobga olish tamoyili.

Barcha o‘quvchilardan topshiriqni aynan bir xil vaqtda bajarishni talab qilish bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Unga topshiriqni bajarish uchun qo‘shimcha vaqt yoki qisqartirilgan topshiriq berilishi mumkin.

Bunda asosiy e’tibor topshiriqni tez bajarishga emas, uning mazmunini anglab bajarishga qaratiladi.

10. Muntazam diagnostika va monitoring tamoyili.

Individual ishlash bir martalik yordam emas, balki muntazam pedagogik jarayondir. O‘qituvchi o‘quvchining qaysi ko‘nikmada qiynalayotganini muntazam kuzatib borishi kerak.

Masalan, quyidagi monitoring jadvalidan foydalanish mumkin:

Ko‘nikma	**Boshlang‘ich holat**	**Oraliq natija**	**Yakuniy natija**
Matnni tushunish	Qiynaladi	Qisman bajara oladi	Mustaqil bajaradi
Ma’lumot topish	Yordam bilan	Ko‘pincha mustaqil	Mustaqil
Qahramonni tavsiflash	Qiynaladi	Tayanch bilan	Mustaqil
Sababni aniqlash	Bajara olmaydi	Savol yordamida	Mustaqil
Xulosa chiqarish	Qiynaladi	Qisman	Mustaqil

Bunday monitoring o‘qituvchiga keyingi individual ish yo‘nalishini belgilash imkonini beradi.

1.5.Individual ishlashning samarali modeli

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi bilan individual ishlashni quyidagi algoritm asosida tashkil etish mumkin:

Diagnostika	O‘quvchining qiyinchiligi aniqlanadi.	belgilash
Maqsadni	Muayyan ko‘nikma tanlanadi.	belgilash
Tayanch	Savol, rasm, jadval, tayanch so‘z yoki namuna beriladi.	yaratish
Birgalikda	O‘qituvchi va o‘quvchi topshiriqni birgalikda bajaradi.	bajarish
Mustaqil	O‘quvchi shu turdagi topshiriqni mustaqil bajaradi.	bajarish

Rag‘batlantirish	Natija baholanadi va ijobiy jihatlar ta’kidlanadi.	ta’kidlash
Monitoring	Keyingi rivojlanish bosqichi belgilanadi.	belgilash

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan individual ishlashning asosini individual imkoniyatni hisobga olish, oddiydan murakkabga o‘tish, tayanchdan mustaqillikka yo‘naltirish, differensial topshiriqlar, muntazam takrorlash, rag‘batlantirish va natijalarni monitoring qilish tamoyillari tashkil etadi.

Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limdagi o‘qish savodxonligi darslarida ushbu tamoyillarni badiiy matnlar asosida qo‘llash o‘quvchining matnni tushunishi, undan ma’lumot topishi, xulosa chiqarishi, qahramonlarni tahlil qilishi va o‘z fikrini dalillashiga imkon beradi. Bu esa o‘quvchilarning PIRLSda nazarda tutiladigan o‘qish savodxonligi ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich egallashiga metodik zamin yaratadi.

II BOB. BADIIY ASAR TAHLILIDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH

2.1. Badiiy asarni tahlil qilishda interfaol metodlarning nazariy imkoniyatlari

Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligini rivojlantirish va PIRLS tipidagi o‘qish faoliyatlarini shakllantirishda interfaol metodlardan foydalanish alohida ahamiyatga ega.

Interfaol metodlar o‘quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki matn bilan faol ishlovchi, fikr yurituvchi va xulosa chiqaruvchi subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’limda badiiy asarni o‘rganish o‘quvchining nafaqat o‘qish texnikasini, balki uning matnni tushunish, mazmunini anglash, qahramonlarni tavsiflash, voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, xulosa chiqarish va mustaqil fikr bildirish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli badiiy asar ustida ishlash jarayonini faqat o‘qituvchining tushuntirishi va o‘quvchining qayta hikoyalashi asosida tashkil etish yetarli emas. O‘quvchini faol fikrlashga, savol berishga, munozara qilishga, matndan dalil izlashga va o‘z qarashlarini asoslashga undaydigan metodlardan foydalanish zarur.

Ana shunday metodik vositalardan biri interfaol metodlardir. Interfaol metodlar ta’lim oluvchilarni o‘quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish, ular o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va o‘quv materialini mustaqil ravishda o‘zlashtirishga sharoit yaratishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar majmuasidir.

Badiiy asarni tahlil qilishda interfaol metodlarning asosiy nazariy imkoniyati shundan iboratki, ular o‘quvchini tayyor xulosani qabul qiluvchi emas, balki badiiy matn mazmunini mustaqil anglaydigan, tahlil qiladigan va baholaydigan faol subyekt sifatida shakllantiradi.

Interfaol metodlarning badiiy asar tahlilidagi asosiy imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, interfaol metodlar o‘quvchining faolligini oshiradi.

An’anaviy darsda o‘quvchi ko‘pincha o‘qituvchining savoliga javob beruvchi yoki tayyor xulosani o‘zlashtiruvchi vazifasini bajarishi mumkin. Interfaol ta’limda esa o‘quvchi matn bilan bevosita ishlaydi: savol beradi, taxmin qiladi, dalil izlaydi, o‘z fikrini bildiradi va boshqa o‘quvchilarning qarashlari bilan taqqoslaydi.

Masalan, hikoyani o‘qib bo‘lgach:

“Qahramon yaxshi insonmi?”

degan savolga faqat “ha” yoki “yo‘q” deb javob berish o‘rniga:

“Fikringizni matndan qaysi voqea yoki jumla bilan asoslay olasiz?”

degan qo‘shimcha savol beriladi.

Bu usul o‘quvchini fikr bildirish va uni dalillashga o‘rgatadi.

Ikkinchidan, interfaol metodlar o‘quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.

Badiiy asarda biror obraz yoki voqea yuzasidan turlicha fikrlar bo‘lishi mumkin. Interfaol metodlar o‘quvchiga bitta tayyor javobni yodlash o‘rniga o‘z nuqtayi nazarini shakllantirish imkonini beradi.

Masalan, “Qahramonning qarori to‘g‘rimi?” savoli asosida o‘quvchilar o‘z fikrlarini bildiradilar. Muhimi, o‘quvchining javobi qanday bo‘lishidan qat’i nazar, uni matn asosida asoslay olishiga e’tibor qaratiladi.

Bu jarayon PIRLSda muhim o‘rin tutadigan matn mazmunini talqin qilish va baholash ko‘nikmalari bilan hamohangdir.

Uchinchidan, interfaol metodlar badiiy obrazlarni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun qahramonga “yaxshi”, “yomon”, “mehribon”, “jasur” kabi sifatlarni berish nisbatan oson. Biroq bu sifatlarning nima sababdan berilayotganini tushuntirish ancha murakkab.

Shuning uchun:

Qahramon qanday? → U nima qildi? → Nima uchun bunday qildi? → Uning xatti-harakati nimani ko‘rsatadi?

ketma-ketligi asosida ishlash o‘quvchini tashqi tavsifdan ichki tahlilga olib boradi.

To‘rtinchidan, interfaol metodlar matn bilan faol ishlashni ta’minlaydi.

O‘quvchi o‘z fikrini shunchaki shaxsiy taxmin asosida emas, balki matndagi dalillarga tayangan holda ifodalashi kerak. Shu sababli “Matndan dalil toping”, “Qaysi jumla sizning fikringizni tasdiqlaydi?”, “Javobingizni matn asosida izohlang” kabi topshiriqlardan foydalanish muhim.

Bu ayniqsa bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun samaralidir. Chunki ularga abstrakt savoldan ko‘ra, matndan tayanch topish imkoniyati beriladi.

2.2. Interfaol ta’lim tushunchasi va uning pedagogik imkoniyatlari

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchining tayyor bilimlarni egallashi bilan bir qatorda, mustaqil fikrlashi, muammoni hal qilishi, axborotni izlab topishi, uni tahlil qilishi, o‘z fikrini asoslay olishi va boshqalar bilan hamkorlikda faoliyat yuritishi muhim kompetensiyalar sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida mazkur ko‘nikmalarning shakllantirilishi keyingi ta’lim jarayonining samaradorligi uchun muhim poydevor vazifasini bajaradi.

Shu nuqtayi nazardan interfaol ta’lim o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirish, o‘qituvchi va o‘quvchi, shuningdek, o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligini ta’minlashga qaratilgan pedagogik yondashuv sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

“Interfaol” tushunchasi o‘zaro faol munosabatda bo‘lish, hamkorlik qilish, fikr almashish mazmunini anglatadi. Ta’lim jarayonida interfaollik o‘quvchining faqat tinglovchi yoki tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki **o**‘quv faoliyatining faol ishtirokchisi bo‘lishini nazarda tutadi.

An’anaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchi ko‘proq axborot beruvchi, o‘quvchi esa uni qabul qiluvchi sifatida namoyon bo‘lsa, interfaol ta’limda o‘qituvchi asosan tashkilotchi, yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi va ta’lim jarayonini boshqaruvchi vazifasini bajaradi. O‘quvchi esa savol beradi, fikr bildiradi, muammoni hal qiladi, o‘z qarashlarini himoya qiladi, guruhdoshlari bilan fikr almashadi va umumiy xulosaga keladi.

Buni quyidagi tarzda ifodalash mumkin:

An’anaviy yondashuv:

O‘qituvchi → tushuntiradi → o‘quvchi tinglaydi → eslab qoladi → qayta aytadi.

Interfaol yondashuv:

O‘qituvchi → muammoni qo‘yadi → o‘quvchi izlanadi → fikrlaydi → muhokama qiladi → dalillaydi → xulosa chiqaradi.

Mazkur farq ayniqsa **o**‘qish savodxonligi darslarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Chunki o‘qish savodxonligi o‘quvchidan matnni shunchaki o‘qish va qayta hikoya qilishni emas, balki matn mazmunini tushunish, muhim ma’lumotlarni ajratish, xulosa chiqarish, muallif fikrini anglash, qahramonlar xatti-harakatini baholash va o‘z fikrini dalillar bilan asoslashni talab qiladi.

Interfaol ta’limni boshqa ta’lim shakllaridan ajratib turuvchi muhim jihatlar quyidagilardan iborat:

-o‘quvchining faol ishtiroki;

-o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlik;

-o‘quvchilar o‘rtasida fikr almashish;

-muammoli vaziyatlardan foydalanish;

-mustaqil fikrlashga yo‘naltirish;

-savol-javob va munozaralardan foydalanish;

-o‘quv topshiriqlarini hamkorlikda bajarish;

-o‘z fikrini asoslash va dalillash;

-o‘z faoliyatini baholash va xulosalash.

Interfaol ta’limda o‘quvchi bilimni tayyor holda qabul qilmaydi. U muayyan vazifa yoki muammo ustida fikrlash orqali bilimni o‘z faoliyati jarayonida egallaydi. Shu sababli interfaol metodlar faoliyatga asoslangan ta’limning muhim vositalaridan biri sifatida qaraladi.

Interfaol ta’limning pedagogik imkoniyatlari

Interfaol ta’limning pedagogik imkoniyatlari, avvalo, o‘quvchining bilish faoliyatini faollashtirish bilan bog‘liq. O‘quvchi topshiriqni bajarish jarayonida kuzatadi, taqqoslaydi, savol beradi, taxmin qiladi, dalil izlaydi, o‘z fikrini ifodalaydi va xulosa chiqaradi.

Birinchi navbatda, interfaol ta’lim o‘quv motivatsiyasini oshiradi. Dars jarayonida o‘yin, muammoli vaziyat, munozara, guruhli topshiriq yoki ijodiy faoliyatdan foydalanish o‘quvchining fanga qiziqishini kuchaytiradi. Ayniqsa, o‘qishda qiyinchilikka duch keladigan o‘quvchilar uchun bunday faoliyatlar darsni psixologik jihatdan qulay tashkil etishga yordam beradi.

Ikkinchidan, interfaol ta’lim mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. O‘quvchiga bitta tayyor javobni yodlash o‘rniga turli variantlarni izlash, ularni taqqoslash va eng maqbul xulosani tanlash imkoniyati beriladi.

Uchinchidan, interfaol ta’lim muloqot kompetensiyasini shakllantiradi. Juftlik va guruhlarda ishlash jarayonida o‘quvchi o‘z fikrini aniq ifodalash, boshqalarning fikrini tinglash, savol berish, javobni to‘ldirish va o‘z nuqtayi nazarini madaniyatli tarzda himoya qilishni o‘rganadi.

To‘rtinchidan, interfaol ta’lim tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantiradi**.** O‘quvchi ma’lumotni shunchaki qabul qilmaydi, balki uning sababini, oqibatini, o‘zaro bog‘liqligini va ishonchliligini tahlil qilishga o‘rganadi.

Beshinchidan, interfaol metodlar o‘quvchining ijodiy imkoniyatlarini namoyon qilishga yordam beradi. Ayniqsa badiiy asarlar bilan ishlashda o‘quvchi voqeani boshqacha yakunlashi, qahramon nomidan fikr bildirishi, asarga yangi nom berishi yoki obrazga tavsif yaratishi mumkin.

Interfaol ta’lim va badiiy asarni tahlil qilish

Boshlang‘ich sinflarda badiiy asarni o‘rganishda interfaol ta’limning imkoniyatlari ayniqsa keng. Badiiy matn o‘quvchiga tayyor xulosani emas, balki turli savollar va muammolarni taklif qiladi.

Masalan, hikoyani o‘rganish jarayonida o‘qituvchi:

“Qahramon nima qildi?”

savoli bilan cheklanib qolmasdan:

“U nima uchun bunday qildi?”

“Qahramonning bu harakati uning xarakterini qanday ochib beradi?”

“Siz uning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilardingiz?”

“Fikringizni matndan qaysi dalil bilan asoslay olasiz?”

kabi savollardan foydalanishi mumkin.

Bunday savollar o‘quvchini oddiy qayta hikoyalashdan tahlil, talqin va baholash faoliyatiga olib boradi.

Masalan, “Qahramon xaritasi” metodidan foydalanilganda o‘quvchilar dastlab qahramonning xatti-harakatlarini aniqlaydilar, keyin ushbu harakatlardan kelib chiqib uning xarakterini tavsiflaydilar va oxirida o‘z bahosini beradilar.

Qahramon → xatti-harakat → sabab → xarakter → baho → dalil

Bu jarayon badiiy obrazni yuzaki emas, balki izchil tahlil qilishga imkon beradi.

Interfaol ta’limning bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun imkoniyatlari

Interfaol ta’limning muhim afzalliklaridan biri — u o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olishga sharoit yaratadi. Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi an’anaviy darsda javob berishdan tortinishi yoki topshiriqni bajarishda qiynalishi mumkin. Interfaol faoliyatda esa u dastlab juftlik yoki kichik guruh tarkibida ishlash orqali o‘z fikrini ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Masalan, badiiy matn asosida:

1-bosqich: o‘quvchi rasm asosida javob beradi;

2-bosqich: tayanch so‘zlardan foydalanadi;

3-bosqich: savol yordamida javob beradi;

4-bosqich: matndan dalil topadi;

5-bosqich: mustaqil xulosa chiqaradi.

Interfaol metod o‘quvchining mavjud imkoniyatidan kelib chiqib, uni yuqoriroq faoliyat darajasiga olib chiqish vositasiga aylanadi.

Bunda o‘qituvchining vazifasi o‘quvchi uchun topshiriqni bajarib berish emas, balki topshiriqni mustaqil bajarishiga yordam beradigan tayanchlarni yaratishdan iborat.

Interfaol ta’limni tashkil etishning metodik shartlari

Interfaol metodlardan samarali foydalanish uchun quyidagi shartlarga amal qilish maqsadga muvofiq:

Birinchi shart — maqsadga muvofiqlik. Har bir metod aniq ta’limiy maqsadga xizmat qilishi kerak.

Ikkinchi shart — o‘quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga haddan tashqari murakkab topshiriqlar berilmasligi kerak.

Uchinchi shart — topshiriqlarning izchilligi. Oddiy faoliyatdan murakkab tahliliy faoliyatga bosqichma-bosqich o‘tiladi.

To‘rtinchi shart — matnga tayanish. Badiiy asar yuzasidan bildirilgan fikrlar imkon qadar matndan dalil bilan asoslanadi.

Beshinchi shart — ijobiy psixologik muhit. O‘quvchi xato qilishdan qo‘rqmasligi, o‘z fikrini erkin ifodalashi uchun qulay sharoit yaratiladi.

Oltinchi shart — natijani baholash. Faqat yakuniy javob emas, o‘quvchining fikrlash jarayoni va faolligi ham hisobga olinadi.

Interfaol ta’lim boshlang‘ich ta’limda o‘quvchini ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish, uning mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish uchun keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Ayniqsa, o‘qish savodxonligi darslarida badiiy asarni tahlil qilish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning matnni tushunish, undan axborot topish, xulosa chiqarish, obrazlarni tahlil qilish, muallif g‘oyasini anglash va o‘z fikrini dalillash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun interfaol ta’limning alohida ahamiyati shundaki, murakkab tahliliy faoliyatni kichik va tushunarli bosqichlarga ajratish, tayanchlardan foydalanish hamda o‘quvchini asta-sekin mustaqil faoliyatga olib borish imkonini beradi.

Shu sababli mazkur qo‘llanmada interfaol metodlar “darsni qiziqarli tashkil etish vositasi” sifatida emas, balki bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini, badiiy asarni tahlil qilish ko‘nikmalarini va PIRLS talablariga mos kognitiv faoliyatlarini rivojlantiruvchi pedagogik vosita sifatida qaraladi.

2.3. “Aqliy hujum” metodidan foydalanish

Boshlang‘ich ta’limda badiiy asarni o‘rganish jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, mavjud bilimlarini faollashtirishi, matn mazmunini oldindan taxmin qilishi va o‘z fikrlarini erkin ifodalashi muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda darsning dastlabki bosqichini to‘g‘ri tashkil etish ularning keyingi faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan **“Aqliy hujum”** metodi badiiy asarni tahlil qilishga tayyorlashning samarali interfaol usullaridan biri hisoblanadi.

“Aqliy hujum” metodining asosiy mohiyati muayyan muammo, savol yoki mavzu yuzasidan o‘quvchilarning imkon qadar ko‘proq fikr va g‘oyalarini qisqa vaqt ichida ilgari surishidan iborat. Ushbu jarayonda dastlab bildirilgan fikrlarni darhol noto‘g‘ri deb baholamaslik, o‘quvchining erkin fikr bildirishiga imkon yaratish muhimdir. Keyingi bosqichda bildirilgan fikrlar saralanadi, taqqoslanadi va umumlashtiriladi.

Badiiy asarni o‘rganishda “Aqliy hujum”dan matnni o‘qishdan oldin, o‘qish jarayonida va o‘qib bo‘lgandan keyin foydalanish mumkin.

Badiiy asar tahlilida ushbu metoddan foydalanish orqali quyidagi maqsadlarga erishish mumkin:o‘quvchilarning mavzu bo‘yicha oldingi bilimlarini faollashtirish;yangi matnga qiziqish uyg‘otish; o‘quvchilarni erkin fikrlashga o‘rgatish; matn mazmunini oldindan taxmin qilish ko‘nikmasini shakllantirish; savol berish va savolga javob qaytarish malakasini rivojlantirish;turli fikrlarni tinglash va taqqoslashga o‘rgatish; badiiy obrazlar haqida dastlabki tasavvur hosil qilish;matnni tahlil qilishga psixologik tayyorgarlik yaratish.

Bundan tashqari, “Aqliy hujum” o‘quvchining darsdagi faolligini oshirib, uni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi.

“Aqliy hujum”ni badiiy asar bilan ishlashda tashkil etish bosqichlari

Metodni quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish maqsadga muvofiq:

1-bosqich. Muammoli savolni qo‘yish.

O‘qituvchi badiiy asarning mavzusi yoki asosiy muammosidan kelib chiqib, o‘quvchilarni fikrlashga undaydigan savol beradi.

Masalan:

“Haqiqiy do‘st qanday bo‘lishi kerak?”

2-bosqich. Erkin fikrlarni yig‘ish.

O‘quvchilar o‘z fikrlarini navbat bilan bildiradilar. O‘qituvchi ularni doskaga yozib boradi.

Masalan:yordam beradi,yolg‘on gapirmaydi,sir saqlaydi,qiyin vaziyatda tashlab ketmaydi,maslahat beradi,xursandchilikni birga baham ko‘radi.

3-bosqich. Fikrlarni guruhlash.

Bildirilgan fikrlar mazmuniga ko‘ra birlashtiriladi. Masalan, “yordam beradi”, “qiyin vaziyatda tashlab ketmaydi” fikrlari g‘amxo‘rlik tushunchasi bilan bog‘lanishi mumkin.

4-bosqich. Matn bilan taqqoslash.

Asar o‘qilgach, o‘quvchilarning dastlabki fikrlari matn mazmuni bilan solishtiriladi.

“Biz aytgan do‘stlik belgilaridan qaysilari hikoyada uchradi?”

5-bosqich. Xulosa chiqarish.

O‘quvchilar matndan olingan dalillar asosida dastlabki fikrlarini tasdiqlaydilar yoki o‘zgartiradilar.

Bu jarayon o‘quvchini taxmin → o‘qish → tekshirish → dalillash → xulosa yo‘nalishida fikrlashga o‘rgatadi.

“Aqliy hujum” va badiiy asarni tahlil qilish

Mazkur metodni badiiy asarning turli tarkibiy qismlarini tahlil qilishda qo‘llash mumkin.

Asar mavzusini aniqlash

Masalan, “Tabiatni asrash” mavzusidagi hikoya o‘rganilayotgan bo‘lsa:

“Tabiatni asrash uchun inson nimalar qilishi mumkin?”

O‘quvchilar fikrlarini bildiradilar:daraxt ekish — suvni tejash — chiqindi tashlamaslik — hayvonlarni asrash — gullarni uzmaslik.

Keyinchalik hikoyadagi qahramonning tabiatga munosabati ushbu fikrlar bilan taqqoslanadi.

Badiiy obrazni tahlil qilish

O‘qituvchi:

“Jasur inson qanday bo‘ladi?”

degan savolni beradi.

O‘quvchilarning fikrlari:

qo‘rqmaydi — boshqalarga yordam beradi — qiyinchilikdan qochmaydi — to‘g‘ri qaror qabul qiladi**.**

Hikoya o‘qilgach, o‘quvchilardan:

“Bosh qahramonni jasur deb atashimizga matndagi qaysi voqea asos bo‘la oladi?”

deb so‘raladi.

Bu orqali o‘quvchi sifatni shunchaki aytish bilan cheklanmay, matndan dalil topishga o‘rganadi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan “Aqliy hujum”dan foydalanish

Mazkur metod bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun ham moslashtirilishi mumkin. Bunday o‘quvchilar ko‘pincha ochiq savollarga darhol javob berishda qiynalishi mumkin. Shuning uchun dastlab ularga **rasm, tayanch so‘z, savol yoki javob variantlari** orqali yordam berish maqsadga muvofiq.

Masalan, “Yaxshi bola qanday bo‘ladi?” savoliga quyidagi rasmlar ko‘rsatiladi:

Kitob o‘qiyotgan bola

Do‘stiga yordam berayotgan bola

Dars qilishni yoqtirmaydigan bola

Keksa insonga yordam berayotgan bola

O‘quvchidan:

“Qaysi rasmlardagi bola yaxshi xatti-harakat qilmoqda?”

deb so‘raladi.

Keyingi bosqichda:

“Nima uchun uni yaxshi bola deb o‘ylaysiz?”

savoli beriladi.

Shundan so‘ng o‘quvchi o‘z javobini matn bilan bog‘lashga o‘rgatiladi.

Bunday yondashuvda “Aqliy hujum”ning murakkabligi o‘quvchining tayyorgarlik darajasiga qarab belgilanadi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi uchun topshiriqni bosqichlashtirish

1-daraja: Rasmni tanla.

2-daraja: Bir so‘z bilan javob ber.

3-daraja: Gap tuz.

4-daraja: Javobingni matndan dalil bilan asosla.

5-daraja: O‘z xulosangni bildir.

Masalan:

Qahramon qanday?

1. Jasur.
2. Qahramon jasur.
3. Qahramon jasur, chunki u do‘stiga yordam berdi.
4. Menimcha, qahramon jasur inson, chunki matnda u xavfli vaziyatda do‘stini yolg‘iz qoldirmadi.

Shu tariqa o‘quvchi qisqa javobdan to‘liq, dalillangan fikrga olib boriladi.

“Aqliy hujum” metodida savollardan foydalanish

Badiiy asar tahlilida savolning to‘g‘ri tanlanishi muhim. Savollar oddiydan murakkabga qarab tuzilishi lozim.

Oddiy savollar:
Asarning bosh qahramoni kim?
Voqea qayerda sodir bo‘lgan?
Qahramon nima qildi?
Tahliliy savollar:
Qahramon nima uchun bunday qildi?
Bu voqeaning sababi nimada?
Qahramonning xatti-harakati uning qanday inson ekanini ko‘rsatadi?
Baholovchi savollar:
Qahramonning qarorini to‘g‘ri deb hisoblaysizmi?
Siz uning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilardingiz?
Muallifning qahramonga munosabati qanday deb o‘ylaysiz?
Dalillovchi savollar:
Fikringizni matndan qaysi voqea bilan asoslay olasiz?
Sizning xulosangizni tasdiqlaydigan jumla qaysi?
Javobingizga matndan qanday dalil keltira olasiz?

Shunday savollar tizimi o‘quvchini “nima?” savolidan “nima uchun?”**,** “qanday?”**,** “qaysi dalil asosida?” savollariga olib boradi.

“Aqliy hujum” metodining afzalliklari

“Aqliy hujum”ning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:
- qisqa vaqt ichida ko‘plab fikrlarni yig‘ish imkonini beradi;
- o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi;
- erkin fikrlashga sharoit yaratadi;
- o‘quvchining mavjud bilimlarini faollashtiradi;
- matnni o‘qishga qiziqish uyg‘otadi;
- o‘quvchilarni bir-birining fikrini tinglashga o‘rgatadi;
- keyingi tahlil uchun muammoli vaziyat yaratadi.

Biroq metoddan foydalanishda ayrim jihatlarga e’tibor berish lozim. Juda ko‘p savollar berish, har bir fikrni darhol baholash yoki faqat faol o‘quvchilarning javoblarini qabul qilish metodning samaradorligini pasaytiradi. Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni jarayondan chetda qoldirmaslik kerak.

Shuning uchun o‘qituvchi:

“Sen ham bir fikr ayt”,
“Rasmlardan birini tanlab, izohla”,
“Do‘stingning fikrini davom ettir”,
“Matndan javobni topishga harakat qil”
kabi yo‘naltiruvchi usullardan foydalanishi mumkin.

“Aqliy hujum” metodi boshlang‘ich ta’limda badiiy asarni tahlil qilishga o‘quvchilarni tayyorlash, ularning mavjud bilimlarini faollashtirish va mustaqil fikrlashini rivojlantirish uchun samarali interfaol vosita hisoblanadi. Metod orqali o‘quvchi matnni o‘qishdan oldin taxmin qiladi, o‘qish jarayonida o‘z taxminlarini tekshiradi, o‘qishdan keyin esa matndagi dalillar asosida fikrlarini qayta ko‘rib chiqadi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda “Aqliy hujum”ni rasmlar, tayanch so‘zlar, savollar va javob variantlari bilan qo‘llash, keyinchalik yordamni bosqichma-bosqich kamaytirish samarali natija beradi. Natijada o‘quvchi oddiy javob berishdan mustaqil fikr bildirish, fikrini matn asosida dalillash va xulosa chiqarish darajasiga ko‘tariladi.

2.4.“Klaster” metodidan foydalanish

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun matndagi ko‘plab ma’lumotlarni bir vaqtning o‘zida qabul qilish va tizimlashtirish qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Bunday vaziyatda “Klaster” metodi samarali interfaol usullardan biri sifatida qo‘llanadi.

“Klaster” metodi o‘quvchilarning muayyan tushuncha, obraz, mavzu yoki muammo yuzasidan mavjud bilimlarini erkin ifodalash va ularni o‘zaro bog‘langan holda tizimlashtirishga asoslanadi. Metodning asosiy xususiyati shundaki, markazga asosiy tushuncha yoziladi va uning atrofida shu tushuncha bilan bog‘liq fikrlar, belgilar, voqealar, tushunchalar hamda dalillar joylashtiriladi.

Badiiy asarni tahlil qilishda “Klaster” metodidan foydalanish o‘quvchini alohida faktlarni eslab qolishdan ularni tizimlashtirish va umumlashtirishga olib boradi.

“Klaster” metodining asosiy maqsadlari

Badiiy asar tahlilida “Klaster” metodidan foydalanish quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

- o‘quvchilarning mavzu bo‘yicha avvalgi bilimlarini faollashtirish;
- matn mazmunini tizimlashtirish;
- asosiy va yordamchi ma’lumotlarni ajratish;
- badiiy obrazlarning xususiyatlarini aniqlash;
- voqealar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni ko‘rsatish;
- o‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytirish;
- mustaqil fikrlash va umumlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- matn asosida xulosa chiqarishga o‘rgatish.

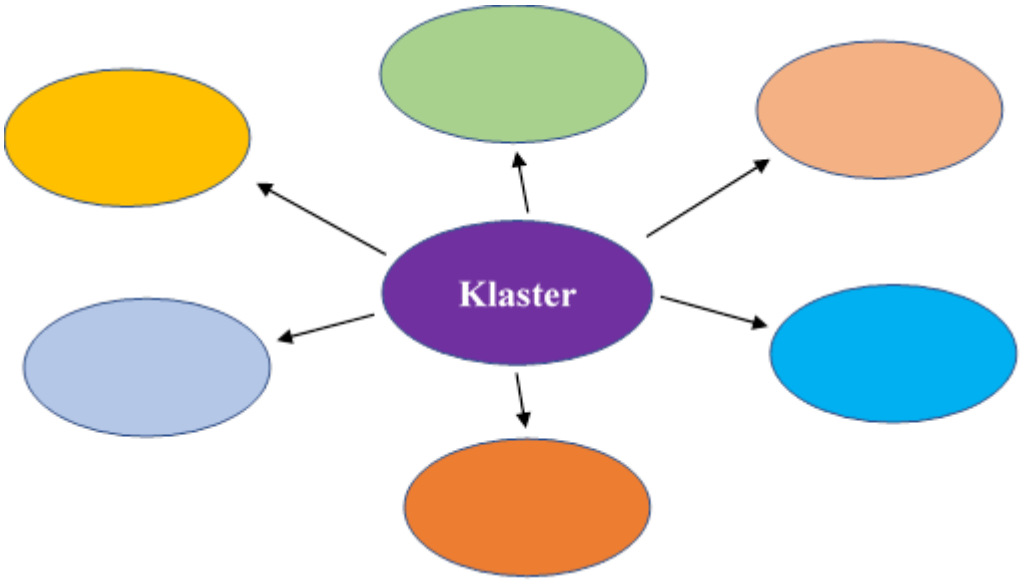

“Klaster” metodini badiiy asar tahlilida tashkil etish

Metodni qo‘llash bir necha bosqichda amalga oshiriladi.

1-bosqich. Markaziy tushunchani aniqlash

O‘qituvchi tahlil qilinayotgan badiiy asardan kelib chiqib, klasterning markaziga asosiy tushunchani joylashtiradi.

Masalan:

“Bosh qahramon”

2-bosqich. Bog‘liq tushunchalarni aniqlash

O‘quvchilar qahramonning tashqi va ichki xususiyatlari, xatti-harakatlari, munosabatlari va voqealardagi ishtiroki haqida fikr bildiradilar.

Masalan:

Bosh qahramon

→ jasur

→ mehribon

→ mehnatsevar

→ do‘stiga sodiq

→ rostgo‘y

→ yordamchi

3-bosqich. Fikrlarni matn bilan asoslash

Klasterning muhim bosqichi — bildirilgan fikrlarning matndagi dalillar bilan bog‘lanishidir.

Masalan:

Mehribon → do‘stiga yordam berdi.

Jasur → xavfli vaziyatdan qo‘rqmadi.

Rostgo‘y → xatosini tan oldi.

Bu bosqich o‘quvchini shunchaki sifatlarni sanashdan matn asosida dalillangan tahlilga olib boradi.

4-bosqich. Umumlashtirish

Dars yakunida o‘quvchilar klasterni tahlil qilib, qahramon haqida umumiy xulosa chiqaradilar.

“Demak, bosh qahramonning xatti-harakatlari uning jasur, mehribon va sodiq inson ekanini ko‘rsatadi.”
“Klaster” metodining eng samarali qo‘llanish yo‘nalishlaridan biri badiiy obrazni tahlil qilishdir.
Masalan, hikoyada bosh qahramon Jasur deb tasavvur qilamiz.
JASUR
→ **Xatti-harakati:** do‘stiga yordam berdi.
→ **Qarori:** qiyin vaziyatda do‘stini tashlab ketmadi.
→ **Xarakteri:** jasur, sodiq.
→ **Boshqalarga munosabati:** g‘amxo‘r.
→ **Natija:** muammoni hal qilishga yordam berdi.
→ **Mening fikrim:** u ijobiy qahramon.
Bunday klaster o‘quvchiga obrazni birgina sifat bilan emas, balki xatti-harakat — sabab — xarakter — natija — baho tizimida tahlil qilish imkonini beradi.

“Klaster” va bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun klasterdan foydalanishda uning tuzilishini soddalashtirish muhim. Dastlab o‘quvchiga markaziy tushuncha va ayrim tayanch so‘zlar berilishi mumkin.
Masalan:
Qahramon qanday?
- jasur
- qo‘rqoq
- mehribon
- xasis
- yordamchi
- dangasa

O‘quvchi matnni o‘qib, qahramonga mos sifatlarni tanlaydi.
Keyingi bosqichda:
“Nima uchun qahramonni jasur deb hisoblaysiz?”
degan savol beriladi.
O‘quvchi matndan tegishli dalilni topadi.
So‘ngra yordam kamaytiriladi va o‘quvchidan klasterni mustaqil tuzish talab etiladi.
Shunday qilib, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi uchun klasterni qo‘llash quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:
tayyor so‘zlar → tanlash → bog‘lash → dalil topish → mustaqil klaster tuzish → xulosa chiqarish.
Bu usul o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirib, uni asta-sekin mustaqil faoliyatga olib boradi.
Klaster faqat obrazlarni emas, balki asarning asosiy g‘oyasini aniqlashda ham qo‘llanishi mumkin.
Masalan, do‘stlik mavzusidagi hikoya uchun:
DO‘STLIK

→ ishonch
→ sadoqat
→ yordam
→ hurmat
→ samimiyat
→ kechirimlilik
Keyingi bosqichda o‘quvchilar har bir tushunchani matndagi voqealar bilan bog‘laydilar.
Masalan:
Yordam → qahramon do‘stini qiyin vaziyatda qo‘llab-quvvatladi.
Sadoqat → qahramon do‘stini muammo paytida yolg‘iz qoldirmadi.
Shundan so‘ng:
“Asarning asosiy g‘oyasi nimada?”
degan savolga javob topiladi.
Demak, klaster o‘quvchini alohida tushunchalardan umumiy g‘oyaga olib boradi.

“Klaster” yordamida voqealarni tahlil qilish

Badiiy asardagi voqealarni ham klaster yordamida tizimlashtirish mumkin.
Asosiy voqea
Sababi→ Qahramonning harakati→ Muammo→ Natija→ Xulosa
Masalan:
Qahramonning do‘stiga yordam berishi
→ do‘sti qiyin vaziyatga tushdi
→ qahramon yordam berishga qaror qildi
→ muammo yuzaga keldi
→ birgalikda muammoni hal qildilar
→ do‘stlikning qadri namoyon bo‘ldi.

Bunday klaster o‘quvchining voqealar ketma-ketligini tushunishi va ular o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashiga yordam beradi.

O‘qituvchi klasterni shunchaki doskaga chizib, o‘quvchilarning javoblarini yozib borish bilan cheklanmasligi kerak. U o‘quvchilarning fikrlash jarayonini yo‘naltirishi lozim.

Buning uchun quyidagi savollardan foydalanish mumkin:

Bu fikr matnning qaysi qismiga tegishli?

Qahramonning bu xususiyatini qaysi voqea ko‘rsatadi?

Ushbu ikki fikr o‘rtasida qanday bog‘lanish bor?

Nima uchun bu tushunchani shu guruhga kiritdingiz?

Fikringizni matndan qaysi dalil bilan asoslay olasiz?

Klasterning qaysi qismi asarning asosiy g‘oyasini ifodalaydi?

Bunday savollar klasterni oddiy grafik tasvirdan fikrlash va tahlil qilish vositasiga aylantiradi.

“Klaster” metodining samaradorlik mezonlari

Metodning samaradorligini baholashda o‘quvchining faqat klasterni to‘g‘ri to‘ldirgani emas, balki quyidagi ko‘nikmalari ham hisobga olinadi:

Asosiy tushunchani aniqlash	Yordam bilan	Mustaqil
Ma’lumotlarni guruhlash	Qisman	To‘liq
Matndan dalil topish	Yordam bilan	Mustaqil
Sabab-oqibatni aniqlash	Qiynaladi	Mustaqil bajaradi
Xulosa chiqarish	Tayanch bilan	Mustaqil
Fikrini asoslash	Qisqa javob	Dalilli javob

Shu sababli klasterning yakuniy ko‘rinishi emas, uni yaratish jarayonida o‘quvchining fikrlash faoliyati asosiy mezon bo‘lishi kerak.

“Klaster” metodi boshlang‘ich ta’limda badiiy asarni tahlil qilish jarayonida o‘quvchilarning matndagi ma’lumotlarni tizimlashtirish, obrazlarni tavsiflash, voqealar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlash, asarning asosiy g‘oyasini anglash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda metodni tayanchli faoliyatdan mustaqil faoliyatga tomon bosqichma-bosqich tashkil etish muhim. Dastlab tayyor so‘zlar, rasmlar va savollardan foydalanilib, keyinchalik o‘quvchidan mustaqil ravishda tushunchalarni tanlash, ularni bog‘lash, matndan dalil topish va xulosa chiqarish talab etiladi.

Shuningdek, “Klaster” metodi o‘qish savodxonligi va PIRLS yondashuvida muhim bo‘lgan ma’lumotlarni bog‘lash, talqin qilish, umumlashtirish va matn asosida xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Shu jihatdan u bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni badiiy asarni chuqurroq anglash va tahlil qilishga o‘rgatishda samarali interfaol metodlardan biri hisoblanadi.

2.4. “Venn diagrammasi” orqali obrazlarni qiyoslash

Boshlang‘ich ta’limda badiiy asarni tahlil qilish jarayonida o‘quvchilarga qahramonlarning xatti-harakati, xarakteri, tashqi va ichki xususiyatlari, voqealardagi ishtiroki hamda boshqa obrazlar bilan munosabatini anglatish muhim metodik vazifalardan biridir. Ayniqsa, ikki yoki undan ortiq obrazni bir-biri bilan taqqoslash o‘quvchining matnni chuqurroq tushunishi, muhim belgilarni ajratishi va umumiy xulosaga kelishiga yordam beradi.

Shu jihatdan **“Venn diagrammasi”** metodi badiiy obrazlarni qiyosiy tahlil qilishda samarali interfaol usullardan biridir. Mazkur metod ikki obyekt yoki tushunchaning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash asosida tashkil etiladi. Badiiy asar tahlilida esa bu usul qahramonlarning xarakteri, xatti-harakati, dunyoqarashi, maqsadi va voqealarga munosabatini qiyoslash imkonini beradi.

“Venn diagrammasi”ning oddiy ko‘rinishi ikki kesishuvchi doiradan iborat bo‘ladi:

1-obraz 2-obraz

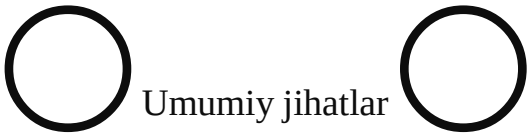

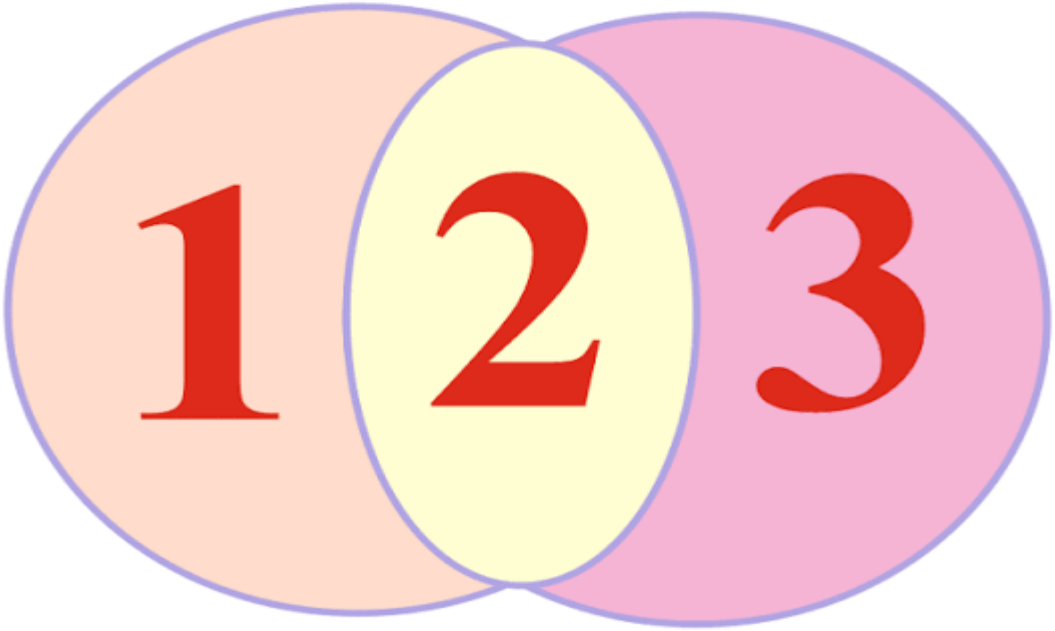

Chap doirada birinchi obrazga xos belgilar, o‘ng doirada ikkinchi obrazga xos belgilar, kesishgan qismda esa har ikkala obrazga tegishli umumiy xususiyatlar joylashtiriladi.

“Venn diagrammasi” metodining maqsadlari

Badiiy asarni o‘rganishda mazkur metoddan foydalanish quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:badiiy obrazlarning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash;

qahramonlarning xarakterini chuqurroq anglash;

matndan muhim ma’lumotlarni ajratib olish;

o‘quvchilarni taqqoslash va tahlil qilishga o‘rgatish;

mustaqil fikrlashni rivojlantirish;

o‘z fikrini dalillar asosida ifodalashga o‘rgatish;

umumlashtirish va xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantirish;

bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning matn bilan ishlash faoliyatini yengillashtirish.

“Venn diagrammasi”ni badiiy asar tahlilida samarali qo‘llash uchun ishni izchil bosqichlarda tashkil etish lozim.

1-bosqich. Qiyoslanadigan obrazlarni aniqlash

O‘qituvchi asardagi bir-biriga muayyan jihatdan yaqin yoki qarama-qarshi bo‘lgan ikki obrazni tanlaydi.

Masalan:ikki do‘st,ota va farzand, aka va uka,ijobiy va salbiy qahramon, mehnatsevar va dangasa obraz, jasur va qo‘rqoq obraz.

2-bosqich. Obrazlar haqidagi ma’lumotlarni aniqlash

O‘quvchilar matnni qayta ko‘rib chiqib, har bir qahramonning xatti-harakatlari va xarakteriga oid ma’lumotlarni topadilar.

Masalan:

Ali: mehnatsevar, yordamchi, rostgo‘y.

Vali: dangasa, yolg‘on gapiradi, ammo do‘stiga mehribon.

3-bosqich. O‘xshash jihatlarni aniqlash

O‘quvchilar ikkala obrazga ham tegishli umumiy xususiyatlarni topadilar.

Masalan:

Ali va Vali:

→ do‘stlar;

→ bir maktabda o‘qiydi;

→ bir-biriga yordam beradi;

→ birgalikda muammoga duch keladi.

4-bosqich. Farqli jihatlarni ajratish

Har bir obrazga xos xususiyatlar tegishli doiraga joylashtiriladi.

Ali: **Vali:**

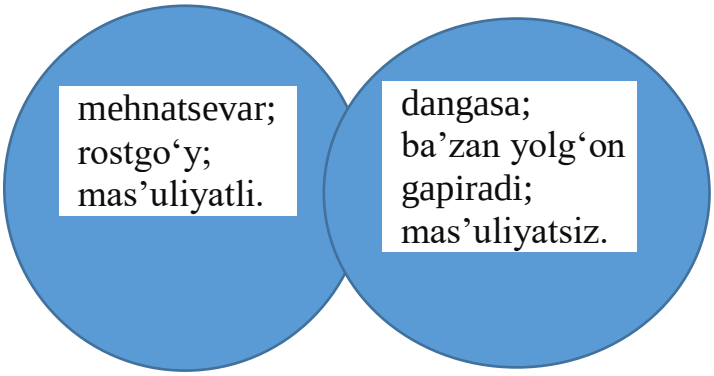

5-bosqich. Matndan dalil topish

Bu bosqich ayniqsa muhim. O‘quvchi obrazga berilgan sifatni matndagi voqea bilan asoslaydi.

Masalan:

“Alini nima uchun mehnatsevar deb hisoblaysiz?”

O‘quvchi:

“Chunki u topshirig‘ini vaqtida bajardi va do‘stiga ham yordam berdi.”

degan javobni beradi.

Shunday qilib, sifat → xatti-harakat → matndagi dalil bog‘lanishi hosil qilinadi.

6-bosqich.

Yakunida o‘quvchilar qahramonlarning o‘xshash va farqli jihatlari asosida umumiy xulosa chiqaradilar.

“Ali va Vali do‘st bo‘lsalar-da, ularning mehnatga va mas’uliyatga munosabati turlicha. Asar orqali muallif mehnatsevarlik va rostgo‘ylikning ijobiy fazilat ekanini ko‘rsatadi.”

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun ikki obrazni mustaqil qiyoslash dastlab murakkab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun topshiriqni bosqichma-bosqich soddalashtirish maqsadga muvofiq.

Dastlab o‘quvchiga tayyor so‘zlar beriladi:

jasur, qo‘rqoq, mehribon, dangasa, mehnatsevar, rostgo‘y, do‘st, maktab o‘quvchisi.

O‘quvchi ularni ikki obrazga mos ravishda joylashtiradi.

Keyingi bosqichda tayanch so‘zlar kamaytiriladi. O‘quvchi matndan mustaqil ravishda sifatlarni topadi.

Eng yuqori bosqichda esa o‘quvchi:

“Bu ikki qahramonning qaysi jihati sizga yoqdi? Nima uchun?”

kabi savollarga javob beradi.

Demak, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi uchun faoliyat quyidagi ketma-ketlikda tashkil etiladi:

tayyor so‘z → tanlash → joylashtirish → matndan topish → taqqoslash → dalillash → xulosa chiqarish.

Bu yondashuv o‘quvchini murakkab tahliliy faoliyatga asta-sekin olib kiradi.

“Venn diagrammasi” yordamida qarama-qarshi obrazlarni tahlil qilish

Badiiy asarlarda ko‘pincha xarakteri yoki xatti-harakati jihatidan bir-biriga qarama-qarshi obrazlar uchraydi. Bunday obrazlarni qiyoslash asarning g‘oyasini anglashga yordam beradi.

Masalan:

Mehnatsevar bola — Dangasa bola

Mehnatsevar bola, topshiriqni vaqtida bajaradi,kattalarga yordam beradi,mas’uliyatli,harakat qiladi.

Umumiy:o‘quvchi;oilasini yaxshi ko‘radi;do‘stlari bor;maktabga boradi.

Dangasa bola:topshiriqni bajarmaydi;ishni keyinga qoldiradi;mas’uliyatsiz;ko‘pincha boshqalarga suyanadi.

Bunday qiyoslash orqali o‘quvchi “yaxshi” va “yomon” degan umumiy baho bilan cheklanmay, qahramonning xatti-harakatlari nima sababdan shunday baholanishini anglaydi.

“Venn diagrammasi”ni guruhli va juftlikda qo‘llash

Metod juftlik va kichik guruhlarda ishlash uchun ayniqsa qulay.

Juftlikda ishlashda bir o‘quvchi birinchi obrazni, ikkinchi o‘quvchi esa ikkinchi obrazni o‘rganadi. Keyin ular ma’lumotlarini birlashtirib, umumiy diagrammani to‘ldiradilar.

Guruhli ishlashda har bir guruhga badiiy asarning turli jihatlari berilishi mumkin. Masalan:1-guruh — qahramonlarning xarakterini;

2-guruh — xatti-harakatlarini;

3-guruh — voqealarga munosabatini;

4-guruh — asar g‘oyasiga ta’sirini tahlil qiladi.

Keyinchalik guruhlar o‘z xulosalarini umumlashtiradilar.

Bunday tashkil etish bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchining ham guruh faoliyatida ishtirok etishiga imkon beradi.

“Venn diagrammasi” metodi boshlang‘ich ta’limda badiiy asarni tahlil qilishda obrazlarni qiyoslash, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash hamda qahramonlarning xatti-harakatlari asosida xarakterini anglash uchun samarali interfaol metod hisoblanadi.

Mazkur metod o‘quvchini taqqoslash, tahlil qilish, dalil topish, umumlashtirish va xulosa chiqarish faoliyatiga jalb etadi. Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun tayanch so‘zlar, rasmlar, tayyor belgilar va yo‘naltiruvchi savollardan foydalanish ularning topshiriqni muvaffaqiyatli bajarishiga yordam beradi.

“Venn diagrammasi”ning PIRLSga yo‘naltirilgan o‘qish savodxonligi bilan uyg‘unligi ham muhimdir. Chunki o‘quvchi matndan ma’lumot topish bilan cheklanmay, turli qismlardagi axborotni bog‘laydi, qahramonlarni taqqoslaydi, xulosa chiqaradi va o‘z fikrini matn dalillari asosida asoslaydi**.**

Shu sababli “Venn diagrammasi”ni boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida, ayniqsa badiiy asar qahramonlarini tahlil qilish va bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning tahliliy fikrlashini rivojlantirishda muntazam va maqsadli qo‘llash tavsiya etiladi.

2.6. “Baliq skeleti” metodi orqali muammoni tahlil qilish

Boshlang‘ich ta’limda badiiy asarni o‘rganish jarayonida o‘quvchilarga voqealar ketma-ketligini bilishning o‘zi yetarli emas. O‘quvchi asarda yuzaga kelgan muammoni anglay olishi, uning sabablarini aniqlashi, qahramonlarning qaror va xatti-harakatlarini baholashi hamda voqeaning oqibatlarini tushuntira olishi zarur. Bunday faoliyat o‘quvchining tahliliy, tanqidiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi.

Shu jihatdan “Baliq skeleti” metodi badiiy asardagi muammoli vaziyatni sabab va oqibatlar asosida tahlil qilishda samarali interfaol metodlardan biri hisoblanadi.

“Baliq skeleti” metodi grafik-organayzer bo‘lib, uning asosiy tuzilishi baliq skeletiga o‘xshatiladi. Diagrammaning bosh qismida asosiy muammo**,** yuqori va pastki “suyaklarida” muammoning sabablari yoki unga ta’sir etuvchi omillar**,** dum qismida esa natija va xulosa ifodalanadi.

Soddalashtirilgan ko‘rinishi:

SABAB 1 ─┐
SABAB 2 ─┤
→ MUAMMO → NATIJA / XULOSA
SABAB 3 ─┤
SABAB 4 ─┘

Mazkur metod o‘quvchiga badiiy asardagi voqeani qismlarga ajratib, ular o‘rtasidagi **sabab–oqibat munosabatini ko‘rish** imkonini beradi.

“Baliq skeleti” metodining asosiy maqsadlari

Badiiy asarni tahlil qilishda ushbu metoddan foydalanish quyidagi vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi:

asardagi asosiy muammoni aniqlash;

muammoning sabablarini izlash;

voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘lanishini tushuntirish;

qahramonlarning xatti-harakatini tahlil qilish;

muammoga turli nuqtayi nazardan qarash;

matndan dalil topish;

o‘quvchini mustaqil fikrlashga o‘rgatish;

umumiy xulosa chiqarish;

o‘qish savodxonligi ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Badiiy asarni tahlil qilishda “Baliq skeleti”ning tuzilishi

Badiiy matn asosida “Baliq skeleti”ni quyidagi tartibda tuzish mumkin:

1. Muammo — asarda qanday muammo yuzaga keldi?
2. Sabablar — nima uchun bu muammo paydo bo‘ldi?
3. Dalillar — matnda bu sabablarni ko‘rsatuvchi qanday voqealar bor?
4. Oqibat — muammo qanday natijaga olib keldi?
5. Yechim — muammoni qanday hal qilish mumkin edi?
6. Xulosa — asardan qanday saboq olish mumkin?

Bu tuzilma o‘quvchini oddiy qayta hikoyalashdan muammoli-tahliliy fikrlashga olib boradi.

“Baliq skeleti”ni qo‘llash bosqichlari

1-bosqich. Matnni o‘qish

O‘quvchilar badiiy asarni o‘qiydilar yoki o‘qituvchi tomonidan ifodali o‘qib beriladi. O‘qish davomida muammoli vaziyatlarga e’tibor qaratiladi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun muammoli vaziyat oldindan savol ko‘rinishida berilishi mumkin:
“Hikoyada qahramon nima sababdan qiyin vaziyatga tushib qoldi?”
2-bosqich. Asosiy muammoni aniqlash
O‘quvchilar asardagi asosiy muammoni bitta qisqa jumla bilan ifodalaydilar.
Masalan:
Muammo: Qahramon nima uchun do‘stidan ayrildi?
3-bosqich. Sabablarni aniqlash
O‘quvchilar muammoning yuzaga kelish sabablarini matndan izlaydilar.
Masalan:qahramon do‘stining maslahatiga quloq solmadi;u xatosini tan olmadi;do‘stiga yolg‘on gapirdi.
Har bir sabab diagrammaning “suyagi”ga yoziladi.
4-bosqich. Matndan dalil topish
Bu bosqich badiiy asar tahlilida ayniqsa muhim. O‘quvchi har bir sababni matndagi aniq voqea bilan asoslaydi.
Masalan:
Sabab: do‘stining maslahatiga quloq solmadi.
Dalil: do‘sti uni ogohlantirgan bo‘lsa-da, qahramon o‘z bilganidan qolmadi.
Shu orqali o‘quvchida **“fikr + dalil”** asosida javob berish ko‘nikmasi shakllanadi.
5-bosqich. Oqibatni aniqlash
O‘quvchilar muammo qanday natijaga olib kelganini aniqlaydilar.
“Qahramonning bu xatti-harakatidan keyin nima bo‘ldi?”
Masalan:
Yolg‘on gapirdi → do‘sti ranjidi → ular o‘rtasida kelishmovchilik paydo bo‘ldi.
6-bosqich. Muammoning yechimini izlash
O‘quvchilardan:
“Muammoni qanday qilib oldini olish mumkin edi?”
deb so‘raladi.
Bu savol o‘quvchini matnni faqat qayta tiklash emas, balki muqobil yechim haqida fikrlashga undaydi.
7-bosqich. Xulosa chiqarish
Yakunida o‘quvchilar asarning tarbiyaviy yoki hayotiy mazmunidan kelib chiqib xulosa chiqaradilar.
“Inson o‘z xatosini tan olishi va do‘stining maslahatini tinglashi kerak.”
Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun “Baliq skeleti”ni birdaniga to‘liq mustaqil tuzish qiyin bo‘lishi mumkin. Shu sababli topshiriq bosqichli va tayanchli tarzda tashkil etiladi.
1-daraja — tayyor variantlardan tanlash
O‘quvchiga muammo va sabablar bo‘yicha tayyor javoblar beriladi.
Masalan:
Muammo: Nima uchun qahramon muammoga duch keldi?
Variantlar:do‘stiga yordam berdi;yolg‘on gapirdi;mehnat qildi;maslahatga quloq solmadi.
O‘quvchi mos javoblarni tanlaydi.

2-daraja — sababni topish
O‘quvchi matndan muammoning sababini topadi.
“Qahramonning xatosiga nima sabab bo‘ldi?”
3-daraja — sababni izohlash
“Nima uchun bu xatti-harakat muammoga sabab bo‘ldi?”
4-daraja — oqibatni aniqlash
“Bu voqeadan keyin nima sodir bo‘ldi?”
5-daraja — mustaqil xulosa
“Qahramon bu muammoni qanday hal qilishi mumkin edi?”

Shunday qilib, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi tayyor javobni tanlashdan mustaqil tahlil va xulosa chiqarishgacha olib boriladi.

Mazkur metod kichik guruhlarda ishlash uchun ham qulay.

Masalan, sinf 4 guruhga ajratiladi:

1-guruh: muammoni aniqlaydi;

2-guruh: muammoning sabablarini topadi;

3-guruh: oqibatlarni aniqlaydi;

4-guruh: muqobil yechim va xulosa ishlab chiqadi.

Keyin barcha guruhlarning javoblari umumlashtirilib, yagona “Baliq skeleti” yaratiladi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchini esa faolroq o‘quvchi bilan juftlashtirish yoki unga diagrammaning muayyan, nisbatan sodda qismini topshirish mumkin. Masalan, u tayyor berilgan sabablarni tegishli joyga joylashtiradi.

Bu yondashuv o‘quvchining o‘z imkoniyatiga mos faoliyatda qatnashishini ta’minlaydi.

“Baliq skeleti” metodi boshlang‘ich ta’limda badiiy asarni tahlil qilishda muammo — sabab — dalil — oqibat — yechim — xulosa munosabatlarini ko‘rsatish imkonini beruvchi samarali interfaol metoddir. U o‘quvchining voqealarni oddiy ketma-ketlikda qayta hikoya qilishidan ko‘ra, ularning ichki sabablarini anglashiga yordam beradi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda metodni tayanchlar, tayyor javoblar, rasmlar, savollar va qismlarga ajratilgan topshiriqlar asosida qo‘llash maqsadga muvofiq. Bunda yordam miqdori asta-sekin kamaytirilib, o‘quvchi mustaqil ravishda muammoni aniqlash, sabablarni topish, matndan dalil keltirish va xulosa chiqarishga olib boriladi.

“Baliq skeleti” metodining yana bir muhim jihati shundaki, u o‘qish savodxonligi va PIRLSga xos xulosa chiqarish, ma’lumotlarni bog‘lash, talqin qilish va baholash jarayonlarini badiiy matn asosida tabiiy ravishda amalga oshirish imkonini beradi.

Shu sababli mazkur metoddan boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida, ayniqsa muammoli vaziyatlar, qahramonlarning noto‘g‘ri yoki to‘g‘ri qarorlarini tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va asarning g‘oyaviy mazmunini ochib berishda muntazam foydalanish mumkin.

2.7. “BBB” va “INSERT” metodlaridan foydalanish

Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligi darslarida badiiy asarni o‘rganish o‘quvchidan nafaqat matnni o‘qish va mazmunini qayta hikoya qilishni, balki o‘qigan ma’lumotlarini avvalgi bilimlari bilan bog‘lash, yangi ma’lumotlarni ajratish, tushunmagan jihatlarini aniqlash va o‘z fikrini shakllantirishni ham talab etadi. Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda bunday faoliyatni aniq va sodda algoritm asosida tashkil etish samarali natija beradi.

Shu nuqtayi nazardan **“BBB”** va **“INSERT”** metodlari o‘quvchilarning matnni ongli o‘qishi, o‘z bilimlarini faollashtirishi, yangi ma’lumotlarni saralashi va o‘qish jarayonini nazorat qilishi uchun qulay interfaol metodlar hisoblanadi.

“BBB” metodining mazmuni

“BBB” atamasi “Bilaman – Bilishni xohlayman – Bildim” tamoyiliga asoslanadi. Metod uch ustunli jadval orqali tashkil etilib, o‘quvchining mavzu bo‘yicha dastlabki bilimlari, bilishga bo‘lgan ehtiyoji va dars yakunida egallagan yangi bilimlarini aniqlashga imkon beradi.

Bilaman	**Bilishni xohlayman**	**Bildim**
Mavzu bo‘yicha avvalgi bilimlar	Bilishni istagan ma’lumotlar	Matndan/darsdan o‘zlashtirilgan yangi bilimlar

Mazkur metod badiiy asarni o‘rganishda o‘quvchining **“**men nimani bilaman?”**,** “nimani bilmoqchiman?”**,** “nimalarni bildim?” degan savollar ustida fikrlashiga yordam beradi.

“BBB” metodini badiiy asar tahlilida qo‘llash

Masalan, boshlang‘ich sinfda tabiatga oid hikoya o‘rganilayotgan bo‘lsin. Asarni o‘qishdan oldin o‘qituvchi doskaga “Tabiatni asrash” mavzusini yozadi.
O‘quvchilar bilan birgalikda birinchi ikki ustun to‘ldiriladi.

Bilaman	**Bilishni xohlayman**	**Bildim**
Daraxtlarni asrash kerak.	Qahramon tabiatni qanday asradi?	
Chiqindi tashlash mumkin emas.	U qanday qiyinchilikka duch keldi?	
Hayvonlarga ozor bermaslik kerak.	Hikoyaning asosiy g‘oyasi nima?	

Matn o‘qilgach, uchinchi ustun to‘ldiriladi:

Bilaman	**Bilishni xohlayman**	**Bildim**
Daraxtlarni asrash kerak.	Qahramon tabiatni qanday asradi?	Qahramon ko‘chat ekdi.

Chiqindi tashlash mumkin emas.	U qanday qiyinchilikka duch keldi?	U boshqalarning beparvoligiga duch keldi.
Hayvonlarga ozor bermaslik kerak.	Hikoyaning asosiy g‘oyasi nima?	Tabiatni asrash har bir insonning burchi.

Bu jarayon o‘quvchini matnni maqsadli o‘qishga undaydi. Chunki u o‘qishdan oldin nimani bilmoqchi ekanini anglab oladi va matnni o‘qish davomida shu savollarga javob izlaydi.

“BBB” metodi bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun qulayligi bilan ajralib turadi. Chunki topshiriqni kichik qismlarga ajratish va o‘quvchiga tayanch berish imkoniyati mavjud.

Dastlab o‘qituvchi:

“Bu mavzu haqida nimalarni bilasiz?”

deb so‘raydi.

O‘quvchi javob berishda qiynalsa, unga rasm, tayanch so‘z yoki qisqa variantlar taklif etiladi.

Masalan:

Mavzu: Do‘stlik
Bilaman:
-do‘st yordam beradi;
-do‘st rostgo‘y bo‘ladi.
Bilishni xohlayman:
-qahramonning do‘sti kim?
-u do‘stiga qanday yordam berdi?
Bildim:
-qahramon do‘stini qiyin vaziyatda qo‘llab-quvvatladi.

Shunday qilib, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi ham umumiy dars jarayonida faol ishtirok etadi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchining jadvali kuchli o‘quvchinikiga qaraganda soddaroq bo‘lishi mumkin.

Masalan:
Bilaman: 1 ta fikr.
Bilishni xohlayman: 1 ta savol.
Bildim: 1–2 ta yangi ma’lumot.

Keyinchalik o‘quvchining imkoniyatiga qarab fikrlar soni ko‘paytiriladi.

Bu usul o‘quvchiga ortiqcha yuklamasdan, uning kichik muvaffaqiyatlarini bosqichma-bosqich rivojlantirish imkonini beradi.

“INSERT” metodining mazmuni

“INSERT” metodi matnni o‘qish jarayonida o‘quvchining o‘z fikrini belgilab borishiga asoslangan faol o‘qish usulidir. O‘quvchi matnni o‘qir ekan, undagi ma’lumotlarning o‘ziga ma’lum yoki yangi ekanini, shuningdek, tushunmagan joylarini maxsus belgilar orqali qayd etadi.

Boshlang‘ich sinflarda INSERT metodini soddalashtirilgan shaklda qo‘llash maqsadga muvofiq.
Masalan:
✓ — buni bilaman;
+ — men uchun yangi ma’lumot;
? — tushunmadim yoki savolim bor;
! — men uchun qiziqarli/muhim.
O‘quvchi matnni o‘qish davomida tegishli joylarni shu belgilar yordamida qayd etadi.

INSERT metodini badiiy asar tahlilida qo‘llash

Masalan, hikoyada qahramonning tabiatga munosabati tasvirlangan.
O‘quvchi quyidagi fikrlarni o‘qiydi:
Qahramon har kuni daraxtlarga suv quyardi.
O‘quvchi bu ma’lumotni ✓ bilan belgilashi mumkin, agar u buni avvaldan bilgan bo‘lsa.U daraxtlarni parvarish qilishning yangi usulini o‘rgandi.
Bu ma’lumot **+** bilan belgilanadi.
Nima uchun daraxt barglari kuzda sarg‘ayadi?
O‘quvchi buni **?** belgisi bilan qayd etishi mumkin.
Qahramon daraxtni o‘z do‘stidek asradi.
Bu jumla unga juda qiziq tuyulsa, **!** belgisi bilan belgilanadi.
Dars oxirida o‘quvchilar o‘z belgilarini tahlil qiladilar.
Mazkur metodni qahramon xarakterini o‘rganishda ham qo‘llash mumkin.
Masalan, o‘quvchiga:
“Qahramon do‘stining xatosini kechirdi.”
degan jumla beriladi.
O‘quvchi:
+ — agar bu uning uchun yangi ma’lumot bo‘lsa;
! — agar qahramonning bunday xatti-harakati unga qiziq tuyulsa;
? — agar “Nima uchun kechirdi?” degan savol tug‘ilsa;
✓ — agar kechirimlilik haqida avvaldan ma’lumotga ega bo‘lsa.
Keyin o‘qituvchi:
“Qahramonning bu xatti-harakati uning qaysi xarakter xususiyatini ko‘rsatadi?” deb savol beradi.Shu tariqa INSERT oddiy belgilash usulidan badiiy obrazni tahlil qilish vositasiga aylanadi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan INSERT metodini qo‘llashda belgilar sonini kamaytirish tavsiya etiladi. Dastlab faqat ikkita belgi bilan ishlash mumkin:

✓ — bilaman
+ — yangi
O‘quvchi metodni o‘zlashtirgach:
? — tushunmadim
belgisi ham qo‘shiladi.
Keyingi bosqichda **!** — qiziqarli/muhim belgisi kiritiladi.

Bunday bosqichlilik o‘quvchining matnni o‘qish jarayonida ortiqcha chalg‘imasligini ta’minlaydi.

Soddalashtirilgan INSERT jadvali

Belgi	**Mazmuni**	**O‘quvchi faoliyati**
✓	Bilaman	Avvalgi bilimini aniqlaydi
+	Yangi	Yangi ma’lumotni ajratadi
?	Tushunmadim	Savolini shakllantiradi
!	Muhim/qiziqarli	E’tiborini tortgan ma’lumotni belgilaydi

“BBB” va “INSERT” metodlari bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda, avvalo, o‘quv jarayonini vizuallashtirish va tartibga solish imkoniyati bilan ahamiyatlidir. O‘quvchi nimani bilishini, nimani bilmoqchi ekanini va nimani o‘rganganini ko‘ra oladi. INSERT esa matn bilan ishlash jarayonida o‘quvchining diqqatini muhim ma’lumotlarga yo‘naltiradi.

Bunda o‘qituvchi o‘quvchining faqat yakuniy javobini emas, balki uning o‘qish, fikrlash, savol berish va xulosa chiqarish jarayonini ham kuzatish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

“BBB” va “INSERT” metodlari boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida badiiy asarni ongli va faol o‘qishga o‘rgatishda samarali interfaol metodlar hisoblanadi. “BBB” metodi o‘quvchining avvalgi bilimlarini faollashtirish, o‘qish maqsadini belgilash va yangi bilimlarni umumlashtirishga xizmat qilsa, “INSERT” metodi matnni o‘qish jarayonida ma’lumotlarni belgilash, tushunmagan joylarni aniqlash va muhim axborotni ajratishga yordam beradi.

Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda ushbu metodlarni bosqichma-bosqich, tayanch so‘zlar, rasmlar, qisqa savollar va soddalashtirilgan jadvallar asosida qo‘llash maqsadga muvofiq. Natijada o‘quvchi matnni passiv o‘qishdan maqsadli o‘qish, savol berish, ma’lumotni saralash, dalil topish va xulosa chiqarish darajasiga ko‘tariladi.

Shuningdek, “BBB” va “INSERT” metodlari PIRLSga yo‘naltirilgan o‘qish savodxonligining muhim tarkibiy jihatlari — matndan ma’lumot olish, ma’lumotni talqin qilish, xulosa chiqarish va matn mazmunini anglash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun boshlang‘ich sinf darslarida samarali qo‘llanishi mumkin.

2.8. “Sinkveyn” metodidan foydalanish

Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligi darslarida badiiy asarni tahlil qilish o‘quvchidan matn mazmunini anglash, asosiy fikrni ajratish, qahramonlarni tavsiflash, muhim voqealarni umumlashtirish va o‘z munosabatini bildirishni talab etadi. Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun katta hajmdagi badiiy matndan asosiy ma’lumotni ajratib olish va uni qisqa shaklda ifodalash muayyan qiyinchilik tug‘diradi. Shu sababli darsning yakunlovchi va umumlashtiruvchi bosqichlarida o‘quvchini fikrlarini ixchamlashtirishga o‘rgatuvchi interfaol metodlardan foydalanish muhimdir.

Shunday metodlardan biri “Sinkveyn” metodidir. “Sinkveyn” fransuzcha *cinq* — “besh” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, besh qatorli qisqa ijodiy tuzilma asosida fikrni umumlashtirishga xizmat qiladi. Metod o‘quvchidan o‘rganilgan mavzu yoki obrazning eng muhim jihatlarini tanlash va ularni qisqa, mazmunli shaklda ifodalashni talab qiladi.

Badiiy asarni tahlil qilishda sinkveyn tuzish o‘quvchining tahlil qilish → asosiy belgini ajratish → umumlashtirish → munosabat bildirish → xulosa chiqarish faoliyatlarini izchil amalga oshirishiga yordam beradi.

Sinkveyn tuzishning an’anaviy tartibi

Sinkveyn odatda quyidagi besh qator asosida tuziladi:

1-qator: mavzu yoki tushunchani ifodalovchi 1 ta ot

2-qator: mavzuni tavsiflovchi 2 ta sifat.

3-qator: mavzu bilan bog‘liq 3 ta fe’l**.**

4-qator: mavzu mazmunini ifodalovchi 4 so‘zdan iborat fikr yoki jumla**.**

5-qator: mavzuni umumlashtiruvchi 1 ta so‘z**.**

Masalan, badiiy asarning bosh qahramoni haqida:

Qahramon

Jasur, mehribon

Yordam beradi, himoya qiladi, intiladi

Do‘stini qiyin vaziyatda yolg‘iz qoldirmaydi

Sadoqat

Bu namuna orqali o‘quvchi qahramonning xarakterini bir necha so‘z bilan umumlashtiradi.

“Sinkveyn” metodining maqsadlari

Badiiy asar tahlilida sinkveyn metodidan foydalanish quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

- o‘quvchining matn mazmunini anglash darajasini aniqlash;
- asosiy fikrni ajratish;
- badiiy obrazni tavsiflash; muhim belgilarni saralash;
- lug‘at boyligini rivojlantirish;
- qisqa va aniq fikr bildirishga o‘rgatish;
- mustaqil fikrlashni rivojlantirish;
- ijodiy yondashuvni shakllantirish;
- o‘z fikrini umumlashtirishga o‘rgatish;
- o‘qish savodxonligi ko‘nikmalarini mustahkamlash.

Sinkveyn, ayniqsa, badiiy obrazni tahlil qilish uchun qulay. O‘quvchi qahramonning xarakterini matndan olingan dalillar asosida aniqlab, uni besh qatorga joylashtiradi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchidan darhol mustaqil ravishda to‘liq sinkveyn tuzishni talab qilish maqsadga muvofiq emas. Avval topshiriqni soddalashtirish va tayanchlar berish lozim.

1-bosqich — tayyor so‘zlardan foydalanish

O‘quvchiga quyidagi so‘zlar beriladi:

jasur, mehribon, dangasa, rostgo‘y, yordam beradi, o‘qiydi, himoya qiladi.

U qahramonga mos so‘zlarni tanlaydi.

2-bosqich — so‘z turkumlarini farqlash

O‘quvchi:

kim? — ot;

qanday? — sifat;

nima qildi? — fe’l

savollari orqali kerakli so‘zlarni tanlaydi.

3-bosqich — gap tuzish

Tanlangan so‘zlardan qisqa gap tuziladi.

Qahramon do‘stiga yordam beradi.

4-bosqich — mustaqil sinkveyn

O‘quvchi tayanchlardan foydalanmasdan sinkveyn tuzishga harakat qiladi.

Shunday qilib, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi:

tayyor so‘z → tanlash → guruhlash → gap tuzish → mustaqil sinkveyn bosqichlari orqali rivojlantiriladi.

Metodni faqat qahramonlar bilan cheklab qo‘ymasdan, asarning mavzusi va asosiy g‘oyasini umumlashtirishda ham qo‘llash mumkin.

Badiiy asarni o‘qib bo‘lgach, o‘quvchilarga:

“Asarning asosiy g‘oyasini bitta so‘z bilan ifodalang.”

degan topshiriq berish mumkin.

Buning uchun avval o‘quvchilar asardagi muhim tushunchalarni aniqlaydilar:

mehnat — do‘stlik — mehr — rostgo‘ylik — jasorat.

Keyin ulardan asar mazmunini eng yaxshi ifodalovchi tushuncha tanlanadi.

Masalan:

Mehnat

Halol, mashaqqatli

O‘rgatadi, chiniqtiradi, yuksaltiradi

Mehnat qilgan inson maqsadiga yetadi

Muvaffaqiyat

Bu usul o‘quvchiga asarning alohida voqealaridan umumiy g‘oyaga o‘tishga yordam beradi.

Sinkveyn boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirish uchun ham samarali. Badiiy asarda uchragan yangi so‘zlar sinkveyn tuzish jarayonida qayta qo‘llanadi.

Masalan:

Qahramon

→ mard

→ jasur

→ qo‘rqmas

O‘qituvchi bu so‘zlarning ma’nodosh yoki ma’no jihatdan yaqinligini tushuntiradi. Keyinchalik o‘quvchilar yangi so‘zlarni o‘z nutqida qo‘llashga harakat qiladilar.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchiga esa so‘zlar rasmlar bilan bog‘lab berilishi mumkin. Bu usul vizual tayanch orqali so‘zning ma’nosini yaxshiroq anglashga yordam beradi.

Sinfni kichik guruhlarga bo‘lib, har bir guruhga alohida vazifa berish mumkin:

1-guruh: bosh qahramon haqida sinkveyn;

2-guruh: ikkinchi darajali obraz haqida sinkveyn;

3-guruh: asarning asosiy g‘oyasi haqida sinkveyn;

4-guruh: asarning asosiy muammosi haqida sinkveyn.

Guruhlar o‘z ishlarini taqdim etgach, o‘quvchilar sinkveynlarni taqqoslaydilar.

Bu jarayonda:

“Nima uchun bir guruh qahramonni jasur, ikkinchi guruh esa mehribon, deb ta’rifladi?”kabi savollar orqali fikrlar muhokama qilinadi.

Shu tariqa sinkveyn hamkorlikda fikrlash va o‘z fikrini himoya qilish vositasiga ham aylanadi.

2.9. “Zig-zag” va “Aylana stol” metodlaridan foydalanish

Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligi darslarining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchini badiiy matnni shunchaki o‘qib, mazmunini qayta aytib berishga emas, balki uni anglash, qismlarga ajratish, muhim ma’lumotlarni tanlash, qahramonlar xatti-harakatini tushuntirish, voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatishdan iborat. Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda bu jarayonni bosqichma-bosqich tashkil etish muhimdir.

Interfaol metodlarning asosiy xususiyati o‘quvchini ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishdir. Bunda o‘quvchi tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki savolga javob izlovchi, fikr bildiruvchi, boshqalarning fikrini tinglovchi va o‘z xulosasini shakllantiruvchi subyekt sifatida faoliyat yuritadi.

“Zig-zag” va “Aylana stol” metodlari ana shu faoliyatni tashkil etishda o‘ziga xos imkoniyatlarga ega. Birinchi metodda o‘quvchilar matnning turli qismlari bo‘yicha maxsus bilimga ega bo‘lib, keyinchalik bu bilimlarni o‘z guruhdoshlari bilan almashadilar, har bir o‘quvchi mavzu yoki matnning bir qismi bo‘yicha “ekspert”ga aylanadi va o‘rgangan qismini boshqalarga o‘rgatadi.

“Aylana stol” metodida esa o‘quvchilar berilgan savol yoki muammo yuzasidan navbat bilan o‘z fikrlarini bildiradilar. Ushbu metodning og‘zaki va yozma shakllari mavjud bo‘lib, yozma variantida o‘quvchilar navbat bilan javoblarini yozib, varaq yoki konvertni keyingi ishtirokchiga uzatishlari mumkin.

“Zig-zag” metodining pedagogik mohiyati

“Zig-zag” metodining asosini hamkorlikda o‘qish va o‘zaro o‘rgatish tashkil etadi. Bunda o‘quvchilar kichik guruhlarga ajratiladi va badiiy asar mazmunan bir necha qismlarga bo‘linadi. Har bir guruh matnning muayyan qismini chuqurroq o‘rganadi. Keyin turli qismlarni o‘rgangan o‘quvchilar yangi guruhlarga

birlashtiriladi. Har bir o‘quvchi o‘ziga tegishli qismning “mutaxassisi” sifatida guruhdoshlariga shu qism mazmunini tushuntiradi.

Bu metodning muhim jihati shundaki, o‘quvchi o‘ziga berilgan matn qismini shunchaki o‘qib chiqmaydi. Uni boshqa o‘quvchilarga tushuntirishi kerakligi sababli matnni chuqurroq anglash, asosiy fikrni ajratish va mazmunini tartibga solish zarurati paydo bo‘ladi. Jigsaw usulining aynan shu xususiyati o‘qish va tushunish faoliyatini faollashtirishga xizmat qiladi.

Masalan, 4-sinfda badiiy hikoya o‘rganilayotgan bo‘lsa, hikoya to‘rt qismga ajratiladi. Birinchi guruh voqeaning boshlanishini, ikkinchi guruh muammoning yuzaga kelishini, uchinchi guruh voqealar rivojini, to‘rtinchi guruh esa yakuniy voqealarni o‘rganadi. Har bir guruh o‘z qismi yuzasidan savollarga javob topadi.

Keyin yangi guruhlar tuziladi. Har bir yangi guruhda hikoyaning turli qismini o‘rgangan o‘quvchilar bo‘ladi. Birinchi o‘quvchi hikoyaning boshlanishini, ikkinchisi muammoning paydo bo‘lishini, uchinchisi voqealar rivojini, to‘rtinchisi esa yakunni tushuntiradi. Shu tariqa alohida qismlar yagona mazmuniy tizimga birlashtiriladi.

“Zig-zag” metodining badiiy asar tahlilidagi imkoniyatlari

Ushbu metoddan foydalanishda o‘quvchi badiiy asarning alohida qismlarini o‘rganish bilan birga, ular o‘rtasidagi bog‘lanishni ham anglay boshlaydi. Bu ayniqsa badiiy asarning syujetini o‘zlashtirishda muhimdir.O‘quvchilarga quyidagi savollar berilishi mumkin:

Voqeaning boshlanishida nima sodir bo‘ldi?

Asosiy muammo qachon yuzaga keldi?

Muammoning paydo bo‘lishiga nima sabab bo‘ldi?

Qahramon muammoga qanday munosabat bildirdi?

Keyingi voqealar qanday rivojlandi?

Muammo qanday hal qilindi?

Hikoya yakunida qahramonda qanday o‘zgarish yuz berdi?

Muallif ushbu voqea orqali nimani anglatmoqchi?

Bunday savollar o‘quvchini matnni qayta hikoyalashdan tahlil qilishga olib keladi. Masalan, “Zig-zag” metodida bir guruh qahramonning xatti-harakatlarini, ikkinchi guruh uning xarakterini, uchinchi guruh boshqa obrazlar bilan munosabatini, to‘rtinchi guruh esa qahramonning asar oxiridagi o‘zgarishini tahlil qilishi mumkin. Keyin barcha ma’lumotlar birlashtirilib, qahramonning yaxlit obraziga tavsif beriladi.

Shu jihatdan metod badiiy obrazni quyidagi mantiqiy ketma-ketlikda tahlil qilish imkonini beradi:

xatti-harakat → sabab → xarakter → munosabat → o‘zgarish → xulosa.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda metodning eng muhim afzalligi — murakkab badiiy matnni kichik va tushunarli qismlarga ajratish imkoniyatidir. O‘quvchiga butun hikoyani birdaniga tahlil qilish topshirilmaydi. U faqat o‘ziga berilgan parcha bilan ishlaydi.

Masalan, o‘quvchiga:

“Bola qushni ko‘rib qoldi. U yarador qushga yordam berdi.”

kabi kichik parcha berilsa, undan quyidagi uch savolga javob berish talab qilinadi:

Kim? — Bola.

Nimani ko‘rdi? — Yarador qushni.

Nima qildi? — U qushga yordam berdi.

Shu uchta javob asosida o‘quvchi matn mazmunini boshqa guruh a’zolariga tushuntira oladi.

Keyingi mashg‘ulotlarda savollar murakkablashtiriladi:

“Bola nima uchun qushga yordam berdi?”

Undan keyin:

“Bu xatti-harakat bolaning qanday xarakterga ega ekanini ko‘rsatadi?”

Shunday qilib, o‘quvchi faktni aniqlashdan xulosa chiqarishgacha olib boriladi.

Mazkur metodda o‘qituvchi tayyor bilimni beruvchi emas, balki o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi sifatida ishtirok etadi. U matnni to‘g‘ri qismlarga ajratishi, har bir guruh uchun mos topshiriq tayyorlashi va o‘quvchilarning faoliyatini nazorat qilishi kerak.

Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning qaysi guruhga joylashtirilishi muhim. Ularni kuchliroq o‘quvchilar bilan bir guruhga birlashtirish, biroq ularga ham mustaqil bajaradigan aniq vazifa berish maqsadga muvofiq.

Masalan, guruhdagi kuchli o‘quvchi qahramon xatti-harakatini tahlil qilsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi matndan shu xatti-harakatni tasdiqlovchi gapni topishi mumkin. Shu orqali u guruh ishiga real hissa qo‘shadi.

“Zig-zag” metodining asosiy afzalligi — katta hajmdagi matnni kichik, boshqariladigan qismlarga ajratish va o‘quvchilarni bir-biriga o‘rgatuvchi faol ishtirokchilarga aylantirishidir. Bu yondashuv o‘qish, tinglash, gapirish va hamkorlik ko‘nikmalarini bir vaqtda ishga soladi.

Biroq metodni juda murakkab tashkil etish bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchini chalg‘itishi mumkin. Shu sababli dastlab guruhlar sonini ko‘paytirmaslik, matn qismlarini qisqa va mazmunan aniq tanlash, tayanch savollar berish va o‘quvchilar o‘rtasidagi vazifalarni aniq taqsimlash kerak. Jigsaw amaliyotida ham ayrim o‘quvchilar uchun jarayonning tashkiliy jihatdan murakkab bo‘lishi mumkinligi qayd etilgan.

“Aylana stol” metodining mohiyati

“Aylana stol” metodi o‘quvchilarning berilgan savol yoki muammo yuzasidan navbat bilan fikr bildirishiga asoslangan interfaol usuldir. Metodning og‘zaki va yozma shakllari mavjud. Og‘zaki shaklda o‘quvchilar aylana shaklida o‘tirib, berilgan savol yuzasidan navbat bilan javob beradilar. Yozma shaklda esa javoblar navbat bilan yoziladi va umumlashtiriladi.

Mazkur metodning asosiy pedagogik ahamiyati shundaki, unda har bir o‘quvchi fikr bildirish imkoniyatiga ega bo‘ladi**.** Odatdagi darslarda ko‘pincha faol o‘quvchilar javob berib, ayrim o‘quvchilar tinglovchi bo‘lib qolishi mumkin. “Aylana stol”da esa navbatning mavjudligi har bir o‘quvchini fikrlashga undaydi.

Bu usul o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va nutq madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilishi qayd etilgan. Badiiy asarni o‘rganishda “Aylana stol”dan turli maqsadlarda foydalanish mumkin. Masalan, asar o‘qib bo‘lingach, o‘qituvchi:

“Asardagi bosh qahramon qanday inson?”
degan savolni beradi.
Birinchi o‘quvchi:
“U mehribon.”
Ikkinchi o‘quvchi:
“U jasur.”
Uchinchi o‘quvchi:
“U do‘stlariga yordam beradi.”
To‘rtinchi o‘quvchi:
“U o‘z xatosini tan oladi.”
deya javob beradi.

Keyin o‘qituvchi javoblarni chuqurlashtiradi:

“Qahramonning mehribonligini qaysi voqea ko‘rsatadi?”

Shunda o‘quvchi o‘z javobini matn bilan asoslashga majbur bo‘ladi.

Bu jarayonda “Aylana stol” oddiy fikr almashishdan matnga asoslangan tahlilga aylanadi.Boshlang‘ich sinflarda yozma “Aylana stol”dan foydalanish ayniqsa qulay. O‘quvchilar bitta varaq atrofida o‘tiradilar. O‘qituvchi topshiriq beradi:

“Hikoyadagi qahramonning yaxshi fazilatlarini yozing.”

Birinchi o‘quvchi bitta fikr yozadi va varaqni keyingi o‘quvchiga uzatadi. Keyingi o‘quvchi avvalgi fikrni takrorlamasdan yangi fikr yozadi.

Masalan:

1-o‘quvchi: mehribon.

2-o‘quvchi: jasur.

3-o‘quvchi: mehnatsevar.

4-o‘quvchi: rostgo‘y.

So‘ng guruh bu fikrlarni tahlil qiladi va ularning har birini matndan dalil bilan asoslashga harakat qiladi.

Bu usulda o‘quvchilar nafaqat yangi fikr topish, balki takrorlamasdan fikr bildirish, boshqalarning fikrini hisobga olish va umumlashtirishga o‘rganadilar.Metoddan badiiy asardagi muammoni o‘rganishda ham foydalanish mumkin.

“Aylana stol” metodining afzalligi — har bir o‘quvchiga fikr bildirish imkonini berishidir. Shu bilan birga, javoblar faqat bir so‘zdan iborat bo‘lib qolmasligi uchun o‘qituvchi “Nima uchun?”, “Qaysi dalilga asoslanasiz?”, “Matnning qaysi qismi buni ko‘rsatadi?” kabi savollar bilan o‘quvchi fikrini chuqurlashtirishi lozim.

“Zig-zag” va “Aylana stol” metodlari boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida badiiy asarni chuqur o‘rganish, o‘quvchilarni hamkorlikka jalb etish va ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish uchun katta metodik imkoniyatlarga ega. “Zig-zag” metodi orqali o‘quvchi matnning muayyan qismiga mas’ul bo‘ladi, uni tahlil qiladi va boshqalarga tushuntiradi. “Aylana stol” esa o‘quvchilarni navbat bilan fikr bildirish, o‘zaro tinglash, fikrlarni to‘plash va umumiy xulosa chiqarishga o‘rgatadi.

Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun ushbu metodlarning ahamiyati katta. Chunki murakkab badiiy matn kichik qismlarga bo‘linadi, o‘quvchiga aniq va bajarilishi mumkin bo‘lgan vazifa beriladi, tengdoshlari bilan muloqot qilish imkoniyati yaratiladi. O‘quvchi dastlab tayanch savollar asosida ishlasa, keyinchalik asta-sekin mustaqil fikrlashga o‘tadi.

Shuningdek, mazkur metodlar PIRLSga yo‘naltirilgan o‘qish savodxonligi bilan uyg‘unlashtirilganda o‘quvchilarda matndan ma’lumot topish, ma’lumotlarni bog‘lash, xulosa chiqarish, qahramon xatti-harakatlarini talqin qilish, o‘z fikrini dalillar bilan asoslash va matnga nisbatan munosabat bildirish ko‘nikmalari rivojlanadi. Shu bois “Zig-zag” va “Aylana stol”ni badiiy asarni tahlil qilishga o‘rgatishda bir-birini to‘ldiruvchi metodlar sifatida qo‘llash, ayniqsa bo‘sh

o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda ularni soddadan murakkabga tamoyili asosida tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

2.10.“Rolga kirish” metodi

“Rolga kirish” metodi bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning badiiy asar mazmunini yaxshiroq tushunishi, qahramonlarning xarakteri va kechinmalarini anglash hamda asarni mustaqil tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantirishda samarali interfaol usullardan biridir.

Bu metodda o‘quvchi asardagi qahramonlardan birining roliga kiradi va uning nomidan fikr bildiradi, voqealarga munosabatini ifodalaydi hamda xatti-harakatlarini izohlaydi. Natijada o‘quvchi asarni shunchaki o‘qib chiqmaydi, balki qahramonning ruhiy holatini his qilish orqali mazmunni chuqurroq o‘zlashtiradi.

Metodni qo‘llash bosqichlari

1.Asarni tanlash.O‘quvchilarning yoshiga va o‘zlashtirish darajasiga mos, qahramonlari aniq tasvirlangan badiiy asar yoki parcha tanlanadi.

2.Qahramonlarni aniqlash.O‘qituvchi asardagi asosiy qahramonlarni o‘quvchilar bilan birgalikda aniqlaydi.

3.Rollarni taqsimlash.Har bir o‘quvchiga qahramonlardan birining roli beriladi. Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarga sodda va tushunarli rollar berish maqsadga muvofiq.

4.Rolga tayyorlash.O‘quvchiga quyidagi savollar asosida yordam beriladi:

Men kimman?

Asarda men qanday xarakterga egaman?

Men nimani xohlayman?

Nima sababdan shunday harakat qildim?

Boshqa qahramonlarga munosabatim qanday?

Voqealar menga qanday ta’sir qildi?

1.Sahnalashtirish.

O‘quvchilar qahramonlar obraziga kirib, asardagi muhim voqeani dialog yoki kichik sahna ko‘rinishi orqali namoyish etadilar.

2.Tahlil va xulosa.Sahnalashtirishdan so‘ng o‘qituvchi o‘quvchilarga qahramonlarning xatti-harakatlarini baholatadi. Shu orqali qahramon xarakteri, asarning g‘oyasi, muallif munosabati va voqealar sababi tahlil qilinadi.

Metodning bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun samarasi

“Rolga kirish” metodi:

- o‘quvchining darsdagi faolligini oshiradi;
- badiiy matnni tushunishni osonlashtiradi;
- qahramon xarakterini anglashga yordam beradi;
- o‘quvchining og‘zaki nutqini rivojlantiradi;
- mustaqil fikrlashga undaydi;
- uyatchan va passiv o‘quvchilarni darsga jalb qiladi;
- asarni tahlil qilishni aniq va ko‘rgazmali jarayonga aylantiradi.

“Rolga kirish” metodi bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun ayniqsa qulay, chunki ular murakkab nazariy savollarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri javob berish

o‘rniga qahramon obrazi orqali fikrlashni boshlaydilar. Shu asosda o‘qituvchi ularni bosqichma-bosqich obraz → voqea → sabab → xarakter → g‘oya yo‘nalishida badiiy asarni mustaqil tahlil qilishga olib boradi.

2.11.“Muammoli vaziyat” metodi

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni badiiy asarni tahlil qilishga o‘rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, o‘quvchining mustaqil fikrlashi, matn mazmunini anglab yetishi, qahramonlar xatti-harakatiga baho berishi va asarning g‘oyaviy mazmunini tushunishida “Muammoli vaziyat” metodi yaxshi natija beradi. Mazkur metod o‘quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki muammoni hal qilish jarayonida faol ishtirok etuvchi subyektga aylantiradi.

“Muammoli vaziyat” metodi o‘quvchilarga badiiy asar mazmunida mavjud bo‘lgan ziddiyat, muammo yoki bahsli holatni anglash, uning sabablarini aniqlash, turli yechimlarni izlash va mustaqil xulosa chiqarish imkonini beradi. Badiiy asarlarda qahramonlar o‘rtasidagi munosabatlar, ularning qarama-qarshi fikrlari, tanlovi, ichki kechinmalari, ma’naviy-axloqiy muammolari ko‘pincha muammoli vaziyat yaratish uchun qulay material hisoblanadi. O‘qituvchi ana shu vaziyatlardan foydalanib, o‘quvchilarni asarni chuqurroq anglashga va tahlil qilishga yo‘naltiradi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda “Muammoli vaziyat” metodining ahamiyati yanada ortadi. Chunki bunday o‘quvchilar ko‘pincha matnni o‘qish, mazmunini qayta hikoya qilish yoki oddiy savollarga javob berishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Murakkab tahliliy savollar ularda qiziqishning pasayishiga sabab bo‘lishi ehtimoldan xoli emas. Muammoli vaziyat esa o‘quvchiga aniq bir hayotiy yoki badiiy holatni taklif etib, uning fikrlash faoliyatini tabiiy ravishda faollashtiradi. O‘quvchi “Bu vaziyatda men nima qilgan bo‘lardim?”, “Qahramonning o‘rnida bo‘lganimda qanday qaror qabul qilardim?” kabi savollar asosida fikrlay boshlaydi.

Mazkur metodni qo‘llash jarayonida, avvalo, o‘qituvchi o‘rganilayotgan badiiy asarning mazmuni va o‘quvchilarning imkoniyatlarini hisobga olgan holda muammoli vaziyatni tanlaydi. Vaziyat o‘quvchi uchun tushunarli, qiziqarli va muayyan fikrlashni talab qiladigan bo‘lishi kerak. Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarga beriladigan muammo haddan tashqari murakkab bo‘lmasligi, uni hal qilish uchun matndan foydalanish imkoniyati mavjud bo‘lishi lozim. O‘qituvchi zarur hollarda muammoni kichik savollarga ajratib, o‘quvchiga bosqichma-bosqich yordam beradi.

Masalan, badiiy asarda qahramon oldida muhim tanlov turgan bo‘lsa, o‘qituvchi o‘quvchilarga: “Qahramon qanday muammoga duch keldi?”, “U nima uchun aynan shu qarorni qabul qildi?”, “Qahramonning boshqa imkoniyati bormidi?”, “Agar siz uning o‘rnida bo‘lganingizda qanday yo‘l tutardingiz?” kabi savollar bilan murojaat qilishi mumkin. Bunday savollar o‘quvchini voqeani shunchaki eslab qolishdan ko‘ra, uning sabab va oqibatlarini tushunishga undaydi.

“Muammoli vaziyat” metodining asosiy bosqichlaridan biri o‘quvchilarning muammoni anglab olishidir. O‘qituvchi avval asardagi muhim voqeani yoki

qahramon duch kelgan vaziyatni eslatadi. Keyin muammoli savol qo‘yiladi. O‘quvchilar vaziyat yuzasidan o‘z fikrlarini bildiradilar. Dastlab ularning javoblari sodda yoki to‘liq bo‘lmasligi mumkin. Bunday holatda o‘qituvchi o‘quvchini tanqid qilish yoki javobini noto‘g‘ri deb baholashdan ko‘ra, qo‘shimcha savollar orqali uni to‘g‘ri fikrlashga yo‘naltirishi maqsadga muvofiq.

Keyingi bosqichda o‘quvchilar muammoning sabablarini izlaydilar. Bu jarayonda ular badiiy matnga qayta murojaat qiladilar, qahramonning so‘zlari va xatti-harakatlarini topadilar hamda o‘z fikrlarini matn asosida dalillashga harakat qiladilar. Shu tariqa o‘quvchi badiiy asarni tahlil qilishning muhim talablaridan biri — o‘z fikrini matn bilan asoslash ko‘nikmasini egallay boshlaydi.

Muammoli vaziyat metodini “Zumrad va Qimmat” ertagini o‘rganishda ham samarali qo‘llash mumkin. Masalan, o‘qituvchi o‘quvchilarga: “Agar siz Zumradning o‘rnida bo‘lganingizda, o‘gay onangizning adolatsiz munosabatiga qanday munosabat bildirgan bo‘lardingiz?” degan muammoli vaziyatni taklif qilishi mumkin. O‘quvchilar o‘z fikrlarini bildirgach, o‘qituvchi ularni ertak mazmuniga qaytaradi va “Zumrad qanday yo‘l tutdi?”, “Uning qaysi fazilatlari uni boshqalardan ajratib turadi?”, “Qimmatning xatti-harakatlarida qanday kamchiliklar mavjud?”, “Nima uchun ertakda yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi farq aniq ko‘rsatilgan?” kabi savollar bilan tahlilni davom ettiradi.

Bunday yondashuv orqali o‘quvchilar qahramonlarni faqat “yaxshi” yoki “yomon” deb baholash bilan cheklanib qolmay, ularning xatti-harakatlari sabablarini tushunishga harakat qiladilar. Masalan, Zumradning mehnatsevarligi, sabr-toqati, odobliligi kabi fazilatlari uning taqdiriga qanday ta’sir qilgani aniqlanadi. Qimmatning dangasaligi, manmanligi va ochko‘zligi esa voqealar rivojiga qanday ta’sir ko‘rsatgani muhokama qilinadi. Natijada o‘quvchilar asarning tarbiyaviy va g‘oyaviy mazmunini mustaqil ravishda anglashga yaqinlashadilar.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun metodni qo‘llashda differensial yondashuvga alohida e’tibor berish lozim. O‘qituvchi barcha o‘quvchilarga bir xil murakkablikdagi savollarni bermasdan, ularning individual imkoniyatlarini hisobga olishi kerak. Masalan, ayrim o‘quvchilarga “Qahramon nima qildi?” kabi sodda savol berilsa, boshqa o‘quvchilardan “Qahramonning bu qaroriga nima sabab bo‘ldi?” yoki “Uning qarori asar voqealarining keyingi rivojiga qanday ta’sir ko‘rsatdi?” kabi murakkabroq savollarga javob berish talab qilinadi. Shu orqali bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi ham dars jarayonidan chetda qolmaydi.

Metod davomida kichik guruhlardan foydalanish ham yaxshi samara beradi. Sinf o‘quvchilari bir necha guruhga ajratilib, har bir guruhga muammoli vaziyat beriladi. Masalan, birinchi guruh qahramonning qarorini himoya qiladi, ikkinchi guruh uning qarorini tanqidiy baholaydi, uchinchi guruh esa muammoning muqobil yechimini taklif qiladi. Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi guruhdagi boshqa o‘quvchilar bilan hamkorlikda ishlash orqali o‘z fikrini shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bunda o‘quvchi o‘zini erkinroq his qiladi va xato qilishdan qo‘rqmaydi.

“Muammoli vaziyat” metodi o‘quvchilarning nafaqat adabiy bilimlarini, balki hayotiy ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Chunki badiiy asarlardagi ko‘plab muammolar inson hayotidagi axloqiy tanlov, do‘stlik, vatanparvarlik, halollik,

mehr-oqibat, adolat, mas’uliyat kabi tushunchalar bilan bog‘liq bo‘ladi. O‘quvchi qahramon duch kelgan vaziyatni o‘z hayoti bilan bog‘lash orqali asar mazmunini yanada chuqurroq anglaydi.

Mazkur metoddan foydalanishda o‘qituvchi dars yakunida albatta umumlashtiruvchi xulosa tashkil etishi kerak. O‘quvchilardan “Bugun qanday muammoni hal qildik?”, “Qaysi qahramonning harakati sizga ma’qul bo‘ldi?”, “Siz qanday xulosa chiqardingiz?”, “Asardan qanday saboq oldingiz?” kabi savollar so‘raladi. Bu savollar o‘quvchilarning o‘z fikrlarini umumlashtirishiga va asarning asosiy g‘oyasini anglashiga yordam beradi.

Umuman olganda, “Muammoli vaziyat” metodi bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni badiiy asarni tahlil qilishga o‘rgatishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Ushbu metod orqali o‘quvchi matnni shunchaki o‘qib, mazmunini qayta aytib berishdan bosqichma-bosqich tahliliy fikrlashga o‘tadi. U qahramonning xatti-harakatini kuzatadi, muammoni aniqlaydi, sabab va oqibatlarni izlaydi, o‘z nuqtayi nazarini bildiradi va matndan dalil keltirishga o‘rganadi. Eng muhimi, o‘quvchida “men ham fikrimni ayta olaman” degan ishonch paydo bo‘ladi. Shu sababli “Muammoli vaziyat” metodidan tizimli va maqsadli foydalanish bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning badiiy asarni tushunishi, tahlil qilishi va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

III BOB. AMALIY MASHG‘ULOTLAR VA DARS ISHLANMALARI

3.1.Badiiy asar tahlilida baholash mezonlari

Badiiy asar tahlili adabiyot fanining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Badiiy asarni tahlil qilish orqali o‘quvchining asar mazmunini qay darajada tushungani, undagi asosiy g‘oya va muammolarni anglay olishi, qahramonlar xarakterini tahlil qilishi hamda yozuvchining badiiy mahoratini baholay olishi aniqlanadi. Shuning uchun badiiy asar tahlilini baholashda bir nechta muhim mezonlarga e’tibor qaratiladi.

Avvalo, asar mazmunini tushunish asosiy mezonlardan biridir. O‘quvchi asarda tasvirlangan voqea-hodisalarni to‘g‘ri tushunishi, ularning o‘zaro bog‘liqligini anglay olishi va asar syujetini izchil bayon qila olishi kerak. Bunda faqat voqealarni qayta hikoya qilishning o‘zi yetarli emas. O‘quvchi voqealarning sabab va oqibatlarini ham tushuntira olishi muhim. Masalan, qahramonning muayyan qarorga kelishiga qanday voqealar sabab bo‘lganini izohlash tahlilning muhim jihati hisoblanadi.

Keyingi muhim mezon — asar mavzusi va g‘oyasini aniqlash. Har qanday badiiy asarda muayyan mavzu yoritiladi va muallif shu mavzu orqali ma’lum bir g‘oyani ilgari suradi. Tahlil jarayonida o‘quvchi asarda qanday masalalar ko‘tarilganini, muallif o‘quvchiga qanday fikrni yetkazmoqchi bo‘lganini aniqlashi lozim. Asarning asosiy g‘oyasini to‘g‘ri ochib berish o‘quvchining badiiy asarni chuqur anglaganini ko‘rsatadi.

Obrazlar va qahramonlarni tahlil qilish ham muhim baholash mezonidir. O‘quvchi asardagi asosiy va yordamchi obrazlarni ajrata olishi, ularning xarakteri, dunyoqarashi, xatti-harakatlari va ichki kechinmalarini tahlil qilishi kerak. Qahramonning ijobiy yoki salbiy ekanini shunchaki aytish emas, balki uning xatti-harakatlari orqali buni asoslash talab etiladi. Shuningdek, qahramonlarning bir-biri bilan munosabati, ular o‘rtasidagi ziddiyat va bu ziddiyatning asar rivojidagi ahamiyati ham hisobga olinadi.

Badiiy asarni baholashda syujet va kompozitsiyani tahlil qilish ham alohida o‘rin tutadi.

Syujet — asarda voqealarning rivojlanish jarayoni bo‘lsa, kompozitsiya — asarning tuzilishi va qismlarining o‘zaro joylashuvidir. O‘quvchi voqealarning boshlanishi, rivoji, konflikt, kulminatsiya va yechim kabi qismlarini aniqlay olishi kerak. Voqealar qanday tartibda rivojlanganini va bu tartib asarning mazmuniga qanday ta’sir ko‘rsatganini tushuntirish tahlil sifatini oshiradi.

Yana bir muhim mezon — badiiy tasvir vositalaridan foydalanishni tahlil qilish. Adabiy asarning ta’sirchanligi ko‘p jihatdan uning badiiy tiliga bog‘liq. Tashbeh, metafora, epitet, mubolag‘a, jonlantirish, kinoya kabi tasviriy vositalar muallif fikrini obrazli va ta’sirchan ifodalashga xizmat qiladi. O‘quvchi ushbu vositalarni topish bilan cheklanib qolmasdan, ularning asardagi vazifasini ham tushuntirishi kerak. Masalan, muayyan tashbeh qahramonning qanday xususiyatini ochib berayotganini ko‘rsatish tahlilning chuqurligidan dalolat beradi.

Muallifning tili va uslubini baholash ham badiiy asar tahlilining muhim qismidir. Yozuvchining so‘z tanlashi, tabiat va qahramonlarni tasvirlashi, dialog va monologlardan foydalanishi, milliy ruhni ifodalashi uning individual uslubini namoyon qiladi. O‘quvchi muallifning o‘ziga xos badiiy mahoratini ko‘rsata olishi kerak. Ayniqsa, asarda qo‘llangan xalq iboralari, maqollar, shevaga xos so‘zlar yoki tarixiy ifodalarning mazmun va obraz yaratishdagi o‘rniga e’tibor berish foydalidir.

Badiiy asar tahlilida dalillardan foydalanish alohida ahamiyatga ega. O‘quvchining har qanday fikri asar mazmuni bilan asoslangan bo‘lishi kerak. Masalan, qahramonning jasur yoki mehribon ekanini aytish bilan birga, uning bunday xususiyatini ko‘rsatadigan voqeani misol sifatida keltirish kerak. Dalillarga tayangan tahlil subyektiv fikrdan ko‘ra ishonchliroq va ilmiyroq bo‘ladi.

Mustaqil va ijodiy fikrlash ham baholash mezonlaridan biridir. O‘quvchi asar haqida o‘z munosabatini bildira olishi, qahramonlarning xatti-harakatlariga mustaqil baho berishi va muallif qarashlariga nisbatan o‘z fikrini asoslay olishi kerak. Bunda yagona “to‘g‘ri” fikrni takrorlashdan ko‘ra, o‘z nuqtayi nazarini mantiqiy dalillar bilan himoya qilish muhimdir.

3.2.Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun baholash mezonlari

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni baholashda ularning bilim darajasi bilan bir qatorda, individual imkoniyatlari, darsdagi faolligi, harakat qilishi va o‘zlashtirishdagi ijobiy o‘zgarishlari ham hisobga olinishi kerak. Bunday o‘quvchilarga yuqori talab qo‘yish bilan birga, ularni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish muhimdir.

Badiiy asar tahlili jarayonida, avvalo, o‘quvchining asar mazmunini tushunishi baholanadi. O‘quvchi asarda kimlar ishtirok etgani, qanday voqealar sodir bo‘lgani va voqealar qanday yakunlanganini sodda shaklda aytib bera olsa, bu uning asosiy bilimlarni egallaganini ko‘rsatadi. Undan murakkab adabiy tahlilni talab qilishdan oldin, asarning umumiy mazmunini tushunishiga e’tibor beriladi.

Shuningdek, o‘quvchining asosiy qahramonlarni tanishi va ular haqida fikr bildira olishi muhim mezon hisoblanadi. Masalan, qahramonning yaxshi yoki yomon xatti-harakatlarini ajratishi, uning biror fazilatini ayta olishi ham ijobiy natija sifatida baholanadi. Bunda o‘quvchiga yo‘naltiruvchi savollar berish mumkin.

Asarning asosiy g‘oyasini anglash ham bosqichma-bosqich baholanadi. Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchidan murakkab nazariy xulosa talab qilinmaydi. U asardan kelib chiqadigan oddiy tarbiyaviy xulosani, masalan, yaxshilik qilish, do‘stlikni qadrlash, kattalarni hurmat qilish, halol bo‘lish kabi fikrlarni ayta olsa, bu mezon bajarilgan hisoblanadi.

O‘quvchining darsdagi ishtiroki va faolligi ham e’tiborga olinadi. Savollarga javob berishga harakat qilishi, matnni o‘qishi, topshiriqlarni bajarishga intilishi, guruh yoki juftlik bilan ishlashi ijobiy baholanadi. Javobi to‘liq bo‘lmasa ham, o‘quvchining mustaqil fikrlashga bo‘lgan harakati rag‘batlantirilishi kerak.

Bundan tashqari, uy vazifalarini bajarishi, matn bilan ishlashi va yangi bilimlarni o‘zlashtirishdagi ijobiy dinamikasi ham baholash mezonlariga kiritiladi. Masalan, avval bir nechta savolga javob bera olmagan o‘quvchi keyinchalik 3–4 ta

savolga mustaqil javob bera boshlasa, bu uning rivojlanishi sifatida qayd etilishi lozim.

Namunaviy mezonlar

Mezon	Talab
Asar mazmunini tushunish	Asarning asosiy voqealarini sodda tarzda aytib bera oladi
Qahramonlarni aniqlash	Asosiy qahramonlarni taniydi va ular haqida qisqa fikr bildiradi
G‘oyani anglash	Asardan kelib chiqadigan asosiy xulosani ayta oladi
Matn bilan ishlash	Matndan kerakli ma’lumotni topa oladi
Savollarga javob berish	Oddiy savollarga mustaqil yoki yordam asosida javob beradi
Darsdagi faollik	Topshiriqlarni bajarishga harakat qiladi va ishtirok etadi
Mustaqil fikrlash	O‘z fikrini sodda gaplar orqali ifodalay oladi
Ijobiy o‘zgarish	Oldingi natijasiga nisbatan bilim va ko‘nikmasini yaxshilaydi

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchini baholashda faqat xatolari va kamchiliklariga emas, balki uning harakati, ishtiroki, kichik yutuqlari va rivojlanish dinamikasiga ham e’tibor berish zarur. Baholash o‘quvchini qo‘rqituvchi emas, balki keyingi bosqichga undovchi vosita bo‘lishi kerak. Shu sababli bunday o‘quvchilar bilan ishlashda rag‘batlantiruvchi, tushunarli va bosqichma-bosqich baholash mezonlaridan foydalanish samarali hisoblanadi.

3.3.Formativ baholash

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilimini baholash faqatgina yakuniy natijani aniqlash vositasi bo‘lib qolmasdan, balki ularning bilim olish jarayonini qo‘llab-quvvatlash, kamchiliklarini o‘z vaqtida aniqlash va rivojlanishiga yordam berish vositasiga aylanib bormoqda. Shu jihatdan formativ baholash zamonaviy ta’limning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Formativ baholash o‘quvchining dars davomida qanday bilim va ko‘nikmalarni egallayotganini muntazam aniqlash, uning qiyinchiliklarini belgilash hamda ta’lim jarayonini shu natijalarga mos ravishda takomillashtirishga xizmat qiladi.

Formativ baholash atamasi ingliz tilidagi “formative assessment” tushunchasidan kelib chiqqan bo‘lib, “shakllantiruvchi baholash” ma’nosini anglatadi. Uning asosiy xususiyati shundan iboratki, baholash ta’lim jarayonining oxirida emas, balki ta’lim jarayoni davomida muntazam amalga oshiriladi. Bunda o‘qituvchi o‘quvchining mavzuni o‘zlashtirish darajasini kuzatib boradi va olingan ma’lumotlardan keyingi dars yoki topshiriqlarni rejalashtirishda foydalanadi.

Formativ baholashning asosiy maqsadi o‘quvchiga shunchaki baho qo‘yish emas, balki “O‘quvchi hozir qayerda?”, “U nimani biladi?”, “Nimani hali yaxshi o‘zlashtirmagan?” va “Keyingi bosqichda unga qanday yordam berish kerak?” degan savollarga javob topishdir. Shu sababli formativ baholash ta’limni boshqarishning samarali vositasi sifatida qaraladi.

Formativ baholashda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi qayta aloqa muhim o‘rin egallaydi. Qayta aloqa o‘quvchiga o‘z faoliyatining natijasini tushunishga, xatolarini ko‘rishga va ularni tuzatishga imkon beradi. Masalan, o‘qituvchi o‘quvchining javobini baholashda faqat “yaxshi” yoki “noto‘g‘ri” deyish bilan cheklanmasdan, uning qaysi jihati yaxshi bajarilganini va yana nimalarga e’tibor berish kerakligini tushuntiradi. “Asarning mazmunini yaxshi tushungansan, lekin qahramon xarakterini tahlil qilganda matndan misollar keltirishga harakat qil” kabi fikr-mulohaza o‘quvchiga keyingi faoliyatini yaxshilash uchun aniq yo‘nalish beradi.

Formativ baholashning yana bir muhim jihati — uning uzluksizligidir. O‘qituvchi o‘quvchini faqat nazorat ishi yoki chorak oxirida emas, balki har bir dars davomida kuzatib boradi. Savol-javob, kichik topshiriqlar, suhbat, guruhdagi faoliyat, mustaqil ish, test, yozma javob, o‘z-o‘zini baholash va o‘zaro baholash orqali o‘quvchining rivojlanish holati aniqlanadi. Shu tariqa o‘qituvchi ta’lim jarayonida yuzaga kelayotgan muammolarni erta aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Formativ baholashda aniq baholash mezonlari bo‘lishi ham juda muhim. O‘quvchi undan nima talab qilinayotganini oldindan bilishi kerak. Masalan, badiiy asar tahlilida o‘quvchidan asar mazmunini tushuntirish, mavzu va g‘oyani aniqlash, qahramonlarni tavsiflash, badiiy vositalarni topish va o‘z fikrini dalillar bilan asoslash talab qilinishi mumkin. Ushbu mezonlar o‘quvchiga o‘z faoliyatini mustaqil nazorat qilish imkonini beradi.

Formativ baholashning muhim vazifalaridan biri — o‘quvchining individual rivojlanishini hisobga olish. Har bir o‘quvchining bilim darajasi, qobiliyati, o‘zlashtirish tezligi va qiziqishi turlicha bo‘ladi. Shu sababli barcha o‘quvchilarga bir xil yondashuv har doim ham samarali natija bermaydi. Formativ baholash orqali o‘qituvchi o‘quvchining boshlang‘ich holatini aniqlab, uning keyingi rivojlanishini kuzatishi mumkin. Bunda o‘quvchining boshqa o‘quvchilar bilan emas, avvalo, o‘zining oldingi natijalari bilan taqqoslanishi muhimdir.

Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda formativ baholash katta ahamiyatga ega. Bunday o‘quvchilar ko‘pincha o‘z bilimiga ishonchsizlik bilan qarashi, javob berishdan tortinishi yoki xato qilishdan qo‘rqishi mumkin. Formativ baholash esa ularning kichik yutuqlarini ham ko‘rish va rag‘batlantirish imkonini beradi. Masalan, o‘quvchi avval matn mazmunini mustaqil aytib bera olmagan bo‘lsa, keyinchalik o‘qituvchining yordamchi savollari asosida asosiy voqealarni aytib bera boshlashi ijobiy natija sifatida qayd etiladi. Keyingi bosqichda esa yordamchi savollar kamaytirilib, o‘quvchining mustaqil javob berishiga sharoit yaratiladi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni formativ baholashda rag‘batlantirish alohida o‘rin tutadi. O‘qituvchi o‘quvchining faqat kamchiliklarini ko‘rsatmasligi, balki

uning to‘g‘ri bajargan ishlarini ham alohida ta’kidlab borishi kerak. “Bugun kechagiga qaraganda ancha yaxshi javob berding”, “Asosiy fikrni to‘g‘ri topding”, “Matndan kerakli joyni topa olding” kabi fikrlar o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Bunday yondashuv o‘quvchini keyingi topshiriqlarni bajarishga undaydi.

Formativ baholashda o‘z-o‘zini baholash ham samarali usullardan biridir. O‘quvchi dars oxirida o‘z faoliyatini tahlil qilib, nimani yaxshi o‘zlashtirgani, qaysi mavzuda qiyinchilikka duch kelgani va yana nimalarni o‘rganishi kerakligini aniqlaydi. Masalan, “Men asarning mazmunini tushundim”, “Qahramonlarni tavsiflashda qiynaldim”, “Badiiy tasvir vositalarini topishni yana mashq qilishim kerak” kabi xulosalar o‘quvchining o‘z o‘quv faoliyatini anglashiga yordam beradi.

O‘zaro baholash ham formativ baholashning samarali shakllaridan biridir. Bunda o‘quvchilar bir-birining ishlarini oldindan belgilangan mezonlar asosida baholaydilar. Masalan, badiiy asar tahlilini bajargan o‘quvchi sherigining ishini “asar g‘oyasi ochilganmi?”, “qahramonlarga tavsif berilganmi?”, “fikrlar misollar bilan asoslanganmi?” kabi mezonlar asosida ko‘rib chiqadi. O‘zaro baholash o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, muloqot qilish va o‘z fikrini asoslash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Formativ baholash jarayonida turli interfaol usullardan foydalanish mumkin. “Svetofor”, “Bosh barmoq”, “Ikki yulduz, bir tilak” kabi usullar o‘quvchilarning darsni qay darajada tushunganini tezkor aniqlash imkonini beradi.

Masalan, “Svetofor” usulida yashil rang o‘quvchining mavzuni yaxshi tushunganini, sariq rang qisman tushunganini, qizil rang esa qo‘shimcha tushuntirishga ehtiyoj borligini bildiradi. O‘qituvchi ushbu ma’lumotlardan foydalanib, keyingi faoliyatini rejalashtiradi.

Formativ baholashning samarali bo‘lishi uchun baholash mezonlari o‘quvchiga tushunarli va aniq bo‘lishi kerak. Juda murakkab yoki noaniq mezonlar o‘quvchida chalkashlik tug‘dirishi mumkin. Shuning uchun mezonlar sodda tilda ifodalanadi. Masalan: “Asarning asosiy voqealarini aytib bera olaman”, “Bosh qahramonni tavsiflay olaman”, “Asosiy g‘oyani aniqlay olaman”, “Fikrimni matndan misol bilan asoslay olaman” kabi mezonlar o‘quvchiga o‘z imkoniyatlarini baholashda yordam beradi.

Formativ baholashni summativ baholashdan farqlash kerak. Summativ baholash odatda ma’lum bir bo‘lim, chorak yoki o‘quv davri yakunida o‘quvchining umumiy natijasini aniqlashga qaratiladi. Formativ baholash esa o‘quv jarayonining o‘zida amalga oshirilib, o‘quvchining keyingi rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuning uchun formativ baholashda xatoning o‘zi salbiy holat sifatida emas, balki o‘rganish uchun imkoniyat sifatida qaraladi.

Badiiy asarlarni o‘qitishda formativ baholashdan foydalanish ayniqsa qulaydir. Masalan, o‘qituvchi darsning boshida o‘quvchilarga asarning mavzusi bo‘yicha savollar beradi. O‘qish jarayonida qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qildirish orqali o‘quvchilarning tushunish darajasini aniqlaydi. Dars oxirida esa o‘quvchilardan asarning asosiy g‘oyasini bir yoki ikki gap bilan ifodalash so‘raladi. Shu jarayonlarning barchasi formativ baholashning tarkibiy qismlaridir.

Formativ baholash o‘qituvchi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Chunki baholash natijalari orqali o‘qituvchi o‘zining dars berish usullarini ham tahlil qiladi. Agar o‘quvchilarning katta qismi ma’lum bir mavzuni tushunmagan bo‘lsa, o‘qituvchi mavzuni boshqa usulda tushuntirishi, qo‘shimcha misollar keltirishi yoki amaliy mashqlar sonini oshirishi mumkin. Demak, formativ baholash nafaqat o‘quvchining, balki o‘qituvchining pedagogik faoliyatini takomillashtirishga ham xizmat qiladi.

Formativ baholashning asosiy afzalliklaridan biri — o‘quvchida mas’uliyat, mustaqillik va o‘z faoliyatini nazorat qilish ko‘nikmasini shakllantirishidir. O‘quvchi o‘zining nimani bilishi va nimani bilmasligini anglab boradi. Natijada u o‘z ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Bu esa zamonaviy ta’limning muhim maqsadlaridan biridir.

Formativ baholash — ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladigan, o‘quvchining bilim va ko‘nikmalarini muntazam kuzatish, xatolarini aniqlash, o‘z vaqtida fikr-mulohaza berish va rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan baholash tizimidir. Uning asosiy maqsadi o‘quvchini faqat baholash emas, balki uni yanada yaxshi natijaga olib borishdir. Formativ baholash orqali o‘quvchi o‘z imkoniyatlarini anglaydi, xatolaridan saboq oladi, mustaqil fikrlashga o‘rganadi va ta’lim jarayonida faol ishtirok etadi. Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda ushbu baholash turi ularning kichik yutuqlarini aniqlash, rag‘batlantirish va bosqichma-bosqich rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratadi.

3.4. Yakuniy nazorat topshiriqlari

Yakuniy nazorat topshiriqlari ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, o‘quvchilarning ma’lum bir o‘quv davri davomida egallagan bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarini aniqlash maqsadida amalga oshiriladi. Yakuniy nazorat odatda muayyan mavzu, bob, bo‘lim, chorak, yarim yillik yoki o‘quv yili yakunida tashkil etiladi. Uning asosiy vazifasi o‘quvchining o‘quv materialini qay darajada o‘zlashtirganini aniqlash, erishilgan natijalarni belgilash hamda kelgusidagi ta’lim jarayonini rejalashtirish uchun zarur ma’lumotlarni olishdan iborat.

Yakuniy nazoratning o‘ziga xos jihati shundaki, bunda o‘quvchining faqat bitta darsdagi faoliyati emas, balki ma’lum vaqt davomida shakllangan bilim va ko‘nikmalari umumlashtirilgan holda baholanadi. Shu sababli yakuniy nazorat topshiriqlarini tuzishda o‘quv dasturida belgilangan maqsad va vazifalar, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, o‘tilgan mavzularning mazmuni hamda kutilayotgan o‘quv natijalari hisobga olinishi zarur.

Yakuniy nazorat topshiriqlarining asosiy maqsadi o‘quvchining nimani bilishi bilan bir qatorda, o‘z bilimini amaliyotda qanday qo‘llay olishini aniqlashdir. Zamonaviy ta’limda faqat ma’lumotlarni yodlab olish yetarli hisoblanmaydi. O‘quvchi o‘rgangan bilimlarini tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, muammoli vaziyatlarda qo‘llash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatiga ham ega bo‘lishi kerak. Shu jihatdan yakuniy nazorat topshiriqlari turli darajadagi fikrlash jarayonlarini qamrab olishi maqsadga muvofiq.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun yakuniy nazorat topshiriqlari

№	Topshiriq mazmuni	O‘quvchidan kutiladigan natija	Topshiriq shakli	Maksimal ball
1	Asarning nomini aniqlash	Asar nomini to‘g‘ri aytadi yoki yozadi	Test	1
2	Muallifni aniqlash	Asar muallifini topadi	Test	1
3	Bosh qahramonni aniqlash	Bosh qahramonni to‘g‘ri ko‘rsatadi	Tanlash	1
4	Asosiy voqealarni aniqlash	Asardagi asosiy voqealarni aytib beradi	Qisqa javob	2
5	Voqealarni ketma-ket joylashtirish	Voqealar tartibini to‘g‘ri belgilaydi	Ketma-ketlik	2
6	Qahramonga tavsif berish	Qahramonning 1–2 ta xususiyatini aniqlaydi	Savol-javob	2
7	Asar g‘oyasini aniqlash	Asardan kelib chiqadigan asosiy fikrni anglaydi	Variantli topshiriq	2
8	Matndan dalil topish	Berilgan fikrga mos dalilni matndan topadi	Amaliy topshiriq	2
9	O‘z munosabatini bildirish	Qahramon xatti-harakatiga o‘z fikrini bildiradi	Og‘zaki/yozma	2
10	Xulosa chiqarish	Asardan mustaqil xulosa chiqaradi	Ijodiy topshiriq	3

Yakuniy nazorat topshiriqlarini ishlab chiqishda, avvalo, ta’lim maqsadlari aniqlanadi. O‘qituvchi o‘quvchi o‘quv davri yakunida nimalarni bilishi, nimalarni bajara olishi va qanday kompetensiyalarga ega bo‘lishi kerakligini belgilaydi. Shundan keyingina ushbu natijalarni aniqlashga imkon beradigan topshiriqlar tanlanadi. Masalan, agar o‘quvchidan badiiy asarning g‘oyasini aniqlash kutilsa, nazorat topshirig‘i ham aynan shu ko‘nikmani tekshirishi kerak. Faqat asar muallifi yoki qahramonlar nomini so‘rash orqali uning g‘oyani anglaganligini to‘liq aniqlab bo‘lmaydi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun topshiriqlarning murakkablik darajasi

Daraja	Topshiriqlar mazmuni	O‘quvchiga beriladigan yordam	Maqsad

I daraja – sodda	Muallif, asar nomi, qahramonlarni aniqlash	Javob variantlari beriladi	Asosiy bilimlarni aniqlash
II daraja – o‘rta	Voqealarni tartiblash, qahramonga tavsif berish	Tayanch so‘zlar va savollar	Matnni tushunishni aniqlash
III daraja – tahliliy	G‘oya, sabab-oqibat va qahramon xatti-harakatini tahlil qilish	Yo‘naltiruvchi savollar	Tahliliy fikrlashni rivojlantirish
IV daraja – ijodiy	Shaxsiy fikr va xulosa bildirish	Minimal yordam	Mustaqil fikrlashni aniqlash

Yakuniy nazorat topshiriqlari mazmun jihatidan aniq, tushunarli va ta’lim maqsadlariga mos bo‘lishi kerak. Savol yoki topshiriqning mazmuni o‘quvchida ortiqcha tushunmovchilik tug‘dirmasligi lozim. Shuningdek, topshiriqlar o‘quvchining faqat eslab qolish qobiliyatini emas, balki tushunish, qo‘llash, tahlil qilish, baholash va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini ham tekshirishi kerak.

Yakuniy nazoratda turli xil topshiriqlardan foydalanish mumkin. Test topshiriqlari o‘quvchilarning asosiy bilimlarini tez va tizimli ravishda aniqlash imkonini beradi. Testlar bir nechta javob variantidan birini tanlash, to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri javobni belgilash, moslashtirish, ketma-ketlikni aniqlash kabi shakllarda bo‘lishi mumkin. Test topshiriqlarini tuzishda javob variantlarining mantiqiy va bir-biriga yaqin bo‘lishiga, savolning faqat bitta aniq javobi mavjudligiga e’tibor berish lozim.

Qisqa javobli topshiriqlar o‘quvchining savolga mustaqil ravishda javob berish qobiliyatini aniqlaydi. Masalan, “Asarning asosiy g‘oyasini izohlang” yoki “Bosh qahramonning ikki asosiy xarakter xususiyatini ko‘rsating” kabi topshiriqlar o‘quvchining o‘z fikrini qisqa va aniq ifodalashiga imkon beradi.

Tahliliy topshiriqlar o‘quvchining chuqur fikrlash qobiliyatini aniqlash uchun qo‘llanadi. Bunday topshiriqlarda o‘quvchi biror hodisa yoki obrazni tahlil qiladi, sabab va oqibatlarni aniqlaydi, voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Masalan, badiiy asar tahlilida “Qahramonning xarakteri voqealar davomida qanday o‘zgargan?” yoki “Asardagi asosiy konfliktning yuzaga kelish sabablarini tushuntiring” kabi savollar berilishi mumkin.

Ijodiy topshiriqlar o‘quvchining mustaqil fikrlash va o‘z qarashlarini ifodalash qobiliyatini baholashga xizmat qiladi. Bunday topshiriqlarga esse yozish, qahramonga maktub yo‘llash, asar voqealariga munosabat bildirish, muayyan vaziyat bo‘yicha o‘z fikrini bayon qilish yoki asar asosida ijodiy matn yaratish kiradi. Ijodiy topshiriqlar o‘quvchining bilimlarini shaxsiy tajribasi va hayotiy qarashlari bilan bog‘lash imkonini beradi.

Yakuniy nazoratda yozma ishlar ham muhim ahamiyatga ega. Yozma ish orqali o‘quvchining mavzuni tushunishi, fikrlarini izchil bayon qilishi, dalillardan foydalanishi, xulosa chiqarishi va yozma nutq ko‘nikmalari baholanadi. Ayniqsa, adabiyot fanida yozma tahlil, esse va kichik hajmdagi ijodiy ishlar o‘quvchining

badiiy asarni qay darajada chuqur anglaganini aniqlash uchun samarali vosita hisoblanadi.

Badiiy asarlarni o‘qitishda yakuniy nazorat topshiriqlari o‘quvchining asar mazmunini bilishi, mavzu va g‘oyani anglash, obrazlarni tahlil qilish, syujet va kompozitsiyani tushunish, badiiy tasvir vositalarini aniqlash, muallif uslubini baholash hamda mustaqil fikr bildirish kabi ko‘nikmalarini tekshirishi kerak. Masalan, o‘quvchiga asar mazmuniga oid test savollari bilan bir qatorda, qahramon xarakterini tahlil qilish va asarning asosiy g‘oyasi haqida xulosa chiqarish topshirig‘i berilishi mumkin.

Badiiy asarni tahlil qilish bo‘yicha baholash mezonlari

№	Baholash mezoni	0 ball	1 ball	2 ball
1	Asar mazmunini tushunish	Tushuntira olmaydi	Yordam bilan tushuntiradi	Mustaqil tushuntiradi
2	Qahramonlarni aniqlash	Aniqlay olmaydi	Yordam bilan aniqlaydi	Mustaqil aniqlaydi
3	Qahramon xarakterini ochish	Javob bera olmaydi	1 ta xususiyat aytadi	2 yoki undan ortiq xususiyat aytadi
4	Asar g‘oyasini anglash	Anglamaydi	Savol yordamida anglaydi	Mustaqil izohlaydi
5	Voqealar ketma-ketligini aniqlash	Tartiblay olmaydi	Qisman to‘g‘ri	To‘liq to‘g‘ri
6	Matndan dalil topish	Topa olmaydi	Yordam bilan topadi	Mustaqil topadi
7	Mustaqil fikr bildirish	Fikr bildirmaydi	Qisqa fikr bildiradi	Fikrini asoslaydi
8	Xulosa chiqarish	Xulosa chiqara olmaydi	Yordam bilan xulosa qiladi	Mustaqil xulosa qiladi

Yakuniy nazorat topshiriqlarini baholashda aniq mezonlardan foydalanish muhimdir. Baholash mezonlari o‘quvchiga oldindan ma’lum bo‘lsa, u topshiriqni bajarishda qanday talablar asosida ish olib borishini yaxshi tushunadi. Masalan, badiiy asar bo‘yicha yozma tahlilni baholashda mazmunni to‘g‘ri yoritish, mavzu va g‘oyani ochish, qahramonlarni tahlil qilish, dalillardan foydalanish, mustaqil fikr bildirish, xulosa chiqarish va savodxonlik kabi mezonlardan foydalanish mumkin.

Yakuniy nazorat topshiriqlarida murakkablik darajasi ham hisobga olinishi lozim. Odatda topshiriqlarni oddiy, o‘rta va yuqori darajaga ajratish mumkin. Oddiy darajadagi topshiriqlar o‘quvchining asosiy bilimlarini aniqlaydi. O‘rta darajadagi

topshiriqlar o‘quvchining bilimlarini amaliyotda qo‘llash va tushuntirish qobiliyatini tekshiradi. Yuqori darajadagi topshiriqlar esa tahlil qilish, umumlashtirish, baholash va ijodiy fikrlashni talab qiladi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning bilim darajasini yanada aniqroq aniqlash imkonini beradi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun yakuniy nazorat topshiriqlarini tuzishda individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Bunday o‘quvchilarning asosiy bilimlarni egallaganligini aniqlash uchun sodda, tushunarli va bosqichma-bosqich topshiriqlardan foydalanish mumkin. Masalan, badiiy asar bo‘yicha avval qahramonlarni aniqlash, keyin voqealarni ketma-ketlikda joylashtirish, undan so‘ng qahramonning biror xususiyatini ko‘rsatish kabi topshiriqlar berilishi mumkin. Bu o‘quvchiga o‘z bilimini namoyon etish imkonini beradi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchi uchun individual yakuniy nazorat namunasi

№	Topshiriq	O‘quvchiga yordam	Ball
1	Asarning nomini yozing.	Asar nomlari ichidan tanlash	1
2	Bosh qahramonni belgilang.	3 ta variant berish	1
3	Asardagi 3 ta asosiy voqeani tartiblang.	Voqealar aralashtirib beriladi	2
4	Bosh qahramonning ikki xususiyatini yozing.	“Yaxshi, jasur, mehribon...” kabi tayanch so‘zlar	2
5	Qahramon nima sababdan bunday harakat qilgan?	Yo‘naltiruvchi savol	2
6	Asarning asosiy g‘oyasini belgilang.	3 ta variant	2
7	Fikringizni matndan bir misol bilan asoslang.	Kerakli parcha ko‘rsatiladi	2
8	Sizga qaysi qahramon yoqdi? Nima uchun?	“Menga ... yoqdi, chunki...” namunasi	2
9	Asardan qanday xulosa oldingiz?	Tayanch savollar	2
	Jami		**16 ball**

Biroq bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchini baholashda uning faqat yakuniy natijasiga emas, oldingi natijalariga nisbatan rivojlanishiga ham e’tibor berish maqsadga muvofiq. Agar o‘quvchi avvalgi nazoratda bir nechta savolga javob bergan bo‘lsa, keyingi nazoratda bilimini yaxshilagan bo‘lsa, bu ijobiy o‘zgarish sifatida qayd etilishi kerak. Bunday yondashuv o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ta’lim olishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchining yakuniy nazorat natijasini baholash

Ball	O‘zlashtirish darajasi	O‘quvchining holati	Keyingi pedagogik chora

0–5	Past	Asosiy bilim va ko‘nikmalar yetarli emas	Individual qo‘shimcha mashg‘ulot
6–9	Qoniqarli	Asosiy mazmunni qisman tushungan	Mustahkamlovchi mashqlar
10–13	O‘rta	Asarni tushunadi, ayrim tahliliy topshiriqlarni bajaradi	Tahliliy topshiriqlarni ko‘paytirish
14–16	Yaxshi	Mustaqil tahlil qilish ko‘nikmasi shakllanmoqda	Murakkabroq topshiriqlar berish
17–18	Yuqori	Asarni mustaqil tahlil qila oladi	Ijodiy va mustaqil topshiriqlar

Yakuniy nazorat topshiriqlarining yana bir muhim talabi — adolat va xolislik. Barcha o‘quvchilar uchun baholash mezonlari bir xil va tushunarli bo‘lishi kerak. O‘qituvchi o‘quvchining shaxsiy munosabatidan qat’i nazar, uning bajargan ishini belgilangan mezonlar asosida baholashi lozim. Ayniqsa, yozma va ijodiy ishlarni tekshirishda oldindan ishlab chiqilgan mezonlardan foydalanish subyektivlikni kamaytiradi.

Yakuniy nazorat natijalari faqat baho qo‘yish uchun emas, balki keyingi ta’lim jarayonini rejalashtirish uchun ham xizmat qiladi. Agar nazorat natijalari o‘quvchilarning ma’lum bir mavzuni yaxshi o‘zlashtirmaganini ko‘rsatsa, o‘qituvchi ushbu mavzuga qaytishi, qo‘shimcha mashg‘ulotlar tashkil qilishi yoki boshqa metodlardan foydalanishi mumkin. Shu jihatdan yakuniy nazorat natijalari o‘qituvchining pedagogik faoliyatini tahlil qilish uchun ham muhim manba hisoblanadi.

Yakuniy nazorat o‘quvchining o‘z-o‘zini baholashiga ham yordam beradi. Nazorat natijasini olgan o‘quvchi qaysi mavzularni yaxshi o‘zlashtirganini va qaysi jihatlar ustida yana ishlashi kerakligini anglab boradi. Bu esa o‘quvchida o‘z ta’lim faoliyatini rejalashtirish, kamchiliklarini bartaraf etish va mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.Yakuniy nazorat topshiriqlari ta’lim sifatini aniqlash va o‘quvchilarning erishgan natijalarini umumlashtirishda muhim vositadir. Ularni tuzishda ta’lim maqsadlari, o‘quvchilarning bilim darajasi, individual xususiyatlari, topshiriqlarning mazmuni va murakkablik darajasi, shuningdek, aniq baholash mezonlari hisobga olinishi kerak. Yakuniy nazorat faqatgina o‘quvchini “baholash” vositasi emas, balki uning keyingi rivojlanishini belgilashga xizmat qiladigan pedagogik jarayon sifatida qaralishi lozim.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan yakuniy nazoratdan keyingi individual ish

Aniqlangan qiyinchilik	**O‘quvchida kuzatiladigan holat**	**Tavsiya etiladigan ish**
Matn mazmunini tushunmaslik	Voqealarni aytib bera olmaydi	Matnni qismlarga bo‘lib o‘qitish

Qahramonlarni ajratishda qiynalish	Obrazlarni chalkashtiradi	Rasm va qahramon nomlari bilan ishlash
Voqealar ketma-ketligini anglamaslik	Syujetni aralashtirib yuboradi	Voqealar kartochkasidan foydalanish
G‘oyani aniqlay olmaslik	Asarning asosiy fikrini ayta olmaydi	Yo‘naltiruvchi savollar berish
Dalil keltira olmaslik	Fikrini matn bilan asoslamaydi	Matndan kerakli parchani topishga o‘rgatish
Mustaqil fikrlashning sustligi	Tayyor javobni kutadi	“Nima uchun?”, “Sizningcha?” savollaridan foydalanish
Xulosa chiqarishdagi qiyinchilik	Asardan saboq chiqara olmaydi	Tayanch iboralar orqali xulosa tuzdirish
O‘ziga ishonchsizlik	Javob berishdan qo‘rqadi	Rag‘batlantirish va kichik yutuqlarni e’tirof etish

Samarali yakuniy nazorat topshiriqlari aniq, adolatli, tushunarli, ta’lim maqsadlariga mos, turli murakkablik darajasiga ega va o‘quvchining bilimini har tomonlama namoyon etishga imkon beradigan bo‘lishi kerak. Ayniqsa, badiiy asar tahlilida yakuniy nazorat o‘quvchining asarni yod bilishinigina emas, balki uni tushunishi, tahlil qilishi, badiiy xususiyatlarini anglay olishi, dalillar asosida fikr yuritishi va mustaqil xulosa chiqarishini aniqlashga yo‘naltirilishi zarur. Shundagina yakuniy nazorat ta’lim jarayonining haqiqiy natijasini ko‘rsatadigan samarali pedagogik vositaga aylanadi.

3.5.O‘quvchi rivojlanishini monitoring qilish

O‘quvchi rivojlanishini monitoring qilish zamonaviy ta’lim jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Monitoring o‘quvchining bilim, ko‘nikma, malaka, kompetensiya va shaxsiy rivojlanishidagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatish, tahlil qilish hamda olingan natijalar asosida ta’lim jarayonini takomillashtirish jarayonidir. Bunda o‘quvchining faqat ma’lum bir vaqtdagi natijasi emas, balki uning vaqt davomida qanday rivojlanayotgani, qaysi jihatlarda yutuqqa erishayotgani va qanday qiyinchiliklarga duch kelayotgani aniqlanadi.

O‘quvchi rivojlanishini monitoring qilishning asosiy maqsadi ta’lim jarayonining samaradorligini aniqlash va har bir o‘quvchining individual rivojlanishiga zarur sharoit yaratishdan iborat. Har bir o‘quvchining qobiliyati, bilim olish tezligi, qiziqishi va ehtiyoji turlicha bo‘lganligi sababli ularni faqat umumiy mezonlar asosida baholash yetarli emas. Monitoring orqali o‘qituvchi har bir o‘quvchining o‘ziga xos rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Monitoring jarayonida, avvalo, o‘quvchining boshlang‘ich holati aniqlanadi. Buning uchun diagnostik topshiriqlar, suhbat, test, savol-javob, kuzatish va amaliy ishlar qo‘llanilishi mumkin. Boshlang‘ich natijalar o‘quvchining keyingi

rivojlanishini taqqoslash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, o‘quv yili boshida o‘quvchining matnni o‘qish va tushunish darajasi aniqlansa, ma’lum vaqt o‘tgach, uning natijasi yana tekshiriladi. Shu orqali o‘quvchida qanday ijobiy o‘zgarishlar yuz bergani aniqlanadi.

O‘quvchi rivojlanishini monitoring qilishda bilim va o‘quv ko‘nikmalari asosiy ko‘rsatkichlardan biridir. O‘quvchining mavzuni tushunishi, bilimlarni eslab qolishi, o‘zlashtirgan bilimlarini amaliyotda qo‘llashi, muammoli vaziyatlarni hal qilishi va mustaqil xulosa chiqarishi kuzatiladi. Masalan, adabiyot fanida o‘quvchining badiiy asar mazmunini tushunishi, qahramonlarni tahlil qilishi, asarning g‘oyasini aniqlashi va o‘z fikrini dalillar bilan asoslay olishi monitoring qilinishi mumkin.

Monitoring faqat akademik bilimlarni emas, balki o‘quvchining mustaqil fikrlashi, muloqot qobiliyati, ijodkorligi, jamoada ishlashi va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini ham qamrab olishi mumkin. Chunki zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi faqat bilimli o‘quvchini emas, balki o‘z fikrini erkin ifodalay oladigan, muammoni mustaqil hal qiladigan va o‘z faoliyatini baholay oladigan shaxsni shakllantirishdir.

O‘quvchi rivojlanishini monitoring qilishda muntazamlik va tizimlilik muhim ahamiyatga ega. Monitoring bir martalik nazorat bilan cheklanmasligi kerak. O‘quvchining rivojlanishi ma’lum vaqt oralig‘ida muntazam kuzatib borilishi lozim. Buning uchun o‘qituvchi turli bosqichlarda olingan natijalarni qayd etib boradi va ularni o‘zaro taqqoslaydi. Masalan, dastlabki, oraliq va yakuniy natijalarni taqqoslash orqali o‘quvchining rivojlanish dinamikasi aniqlanadi.

Monitoring jarayonida formativ baholash muhim vosita sifatida foydalaniladi. Formativ baholash o‘quvchining dars davomida qanday o‘zlashtirayotganini aniqlashga yordam beradi. O‘qituvchi o‘quvchining javoblari, yozma ishlari, amaliy topshiriqlari va darsdagi ishtirokini kuzatib, uning kuchli va rivojlantirilishi kerak bo‘lgan jihatlarini belgilaydi. Keyinchalik ushbu ma’lumotlar o‘quvchi rivojlanishining umumiy monitoringida foydalaniladi.

O‘quvchi rivojlanishini monitoring qilishda portfoliodan foydalanish ham samarali usullardan biridir. Portfolio — o‘quvchining ma’lum vaqt davomida bajargan ishlari, ijodiy topshiriqlari, loyihalari, yozma ishlari, test natijalari va boshqa yutuqlarini jamlab boruvchi materiallar to‘plamidir. Portfolio yordamida o‘quvchining faqat yakuniy natijasini emas, balki uning rivojlanish jarayonini ham ko‘rish mumkin. Masalan, o‘quvchining yil boshidagi va yil oxiridagi yozma ishlarini taqqoslash orqali uning yozma nutqidagi o‘zgarishlarni aniqlash mumkin.

Kuzatish monitoringning eng sodda va samarali usullaridan biridir. O‘qituvchi dars davomida o‘quvchining topshiriq bajarishi, savollarga javob berishi, guruh bilan ishlashi, mustaqil fikrlashi va muloqotga kirishishini kuzatadi. Kuzatish natijalari maxsus qaydlar yoki monitoring jadvali orqali belgilab borilishi mumkin.

Test va diagnostik topshiriqlar ham monitoringda muhim o‘rin tutadi. Ular o‘quvchining muayyan mavzu yoki kompetensiya bo‘yicha bilim darajasini aniqlash imkonini beradi. Biroq monitoringni faqat test natijalariga asoslash to‘g‘ri emas. Chunki test o‘quvchining barcha qobiliyatlarini to‘liq aks ettira olmaydi. Shu sababli

test natijalari kuzatish, suhbat, amaliy topshiriq va yozma ishlar bilan birgalikda tahlil qilinishi kerak.

Monitoring natijalarini tahlil qilishda rivojlanish dinamikasi asosiy e'tiborda bo‘ladi. Masalan, birinchi nazoratda o‘quvchi 50 foiz natija ko‘rsatib, keyingi nazoratda 70 foiz natijaga erishgan bo‘lsa, bu ijobiy rivojlanishdan dalolat beradi. Bunda o‘quvchining natijasi boshqa o‘quvchilar bilan emas, balki uning avvalgi natijasi bilan ham taqqoslanishi muhim. Bu yondashuv o‘quvchining individual rivojlanishini to‘g‘ri baholashga yordam beradi.

Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar rivojlanishini monitoring qilish alohida ahamiyatga ega. Bunday o‘quvchilarning kichik yutuqlarini ham muntazam qayd etish kerak. Masalan, dastlab o‘quvchi matnni o‘qishda qiynalgan bo‘lsa, keyinchalik matnning asosiy mazmunini aytib bera boshlashi, savollarga mustaqil javob berishi yoki topshiriqlarni kamroq yordam bilan bajarishi uning rivojlanishidan dalolat beradi. Monitoring ana shunday ijobiy o‘zgarishlarni ko‘rsatib beradi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan monitoring olib borishda o‘qituvchi individual rivojlanish xaritasi yoki maxsus jadval tuzishi mumkin. Unda o‘quvchining o‘qish, yozish, fikrlash, matnni tushunish, topshiriq bajarish va mustaqil ishlash kabi ko‘nikmalari bo‘yicha natijalari qayd etiladi. Ma'lum vaqt o‘tgach, ushbu natijalar qayta ko‘rib chiqilib, o‘quvchining qaysi yo‘nalishda rivojlangani va qaysi yo‘nalishda qo‘shimcha yordamga ehtiyoj borligi aniqlanadi.

Monitoring natijalari asosida korreksion va rivojlantiruvchi ishlar tashkil etiladi. Agar o‘quvchining ma'lum bir ko‘nikmasi yetarlicha shakllanmagan bo‘lsa, o‘qituvchi unga qo‘shimcha mashqlar, individual topshiriqlar yoki soddalashtirilgan materiallar berishi mumkin. Masalan, badiiy asarni tahlil qilishda qiynalayotgan o‘quvchiga avval oddiy savollar, keyinchalik esa murakkabroq tahliliy topshiriqlar beriladi. Shu tarzda ta'lim jarayoni o‘quvchining ehtiyojiga moslashtiriladi.

O‘quvchi rivojlanishini monitoring qilishda ota-ona bilan hamkorlik ham muhim hisoblanadi. Ota-onaga o‘quvchining faqat baholari emas, balki uning rivojlanishidagi ijobiy va muammoli jihatlar haqida ma'lumot berish maqsadga muvofiq. O‘qituvchi va ota-ona hamkorligi o‘quvchiga uyda ham zarur yordam ko‘rsatish imkonini yaratadi. Bunda o‘quvchini boshqa bolalar bilan solishtirishdan ko‘ra, uning o‘zidagi o‘zgarishlarni ko‘rsatish samaraliroqdir.

Monitoring jarayonida o‘quvchining o‘z-o‘zini monitoring qilishi ham muhimdir. O‘quvchi o‘zining bilim va ko‘nikmalarini mustaqil tahlil qilishga o‘rgatilishi kerak. Masalan, dars oxirida “Bugun nimani o‘rgandim?”, “Qaysi topshiriq menga qiyin bo‘ldi?”, “Nimani yana mashq qilishim kerak?” kabi savollarga javob berishi mumkin. Bu o‘quvchida o‘z ta'lim faoliyatini anglash va boshqarish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

O‘quvchi rivojlanishini monitoring qilish natijalarini hujjatlashtirish ham muhim. O‘qituvchi monitoring natijalarini jadval, diagramma, individual rivojlanish xaritasi, portfolio yoki elektron tizim orqali qayd etishi mumkin. Bunday ma'lumotlar o‘quvchining rivojlanish tarixini ko‘rish, muammolarni aniqlash va kelgusi ta'lim strategiyasini belgilash imkonini beradi.

Monitoringning samaradorligi bir nechta tamoyillarga bog‘liq. Birinchidan, monitoring muntazam bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, unda aniq va o‘lchanadigan mezonlar qo‘llanilishi zarur. Uchinchidan, baholash jarayoni xolis va adolatli bo‘lishi kerak. To‘rtinchidan, monitoring natijalari faqat qayd etilib qolmasdan, ta’lim jarayonini yaxshilash uchun amaliyotda qo‘llanilishi lozim. Beshinchidan, o‘quvchining individual xususiyatlari va rivojlanish sur’ati hisobga olinishi kerak.

Ushbu jadval bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning badiiy asarni tahlil qilishdagi rivojlanishini kuzatishga moslashtirilgan.

O‘quvchi rivojlanishini monitoring qilish jadvali

№	O‘quvchining F.I.Sh.	Asar mazmunini tushunish	Qahramonlarni aniqlash va tavsiflash	Asar g‘oyasini anglash	Badiiy vositalarni aniqlash	Mustaqil fikrlash	Matndan dalil keltirish	Xulosa chiqarish	Dastlabki natija	Yakuniy natija	O‘sish dinamikasi
1	_____	2	1	1	0	1	0	1	6	8	+2
2	_____	1	1	1	0	0	1	1	5	7	+2
3	_____	2	2	1	1	1	1	1	9	10	+1
4	_____	1	1	0	0	1	0	1	4	6	+2
5	_____	2	1	1	0	1	1	1	7	9	+2

0 ball — ko‘nikma shakllanmagan;
1 ball — o‘qituvchi yordami bilan bajara oladi;
2 ball — mustaqil bajara oladi.

Monitoringning bosqichlari

№	Monitoring bosqichi	Amalga oshiriladigan ishlar	Maqsad
1	Boshlang‘ich monitoring	Diagnostik topshiriq, savol-javob, badiiy matn bilan ishlash	O‘quvchining dastlabki bilim va ko‘nikmalarini aniqlash
2	Oraliq monitoring	Formativ baholash, kuzatish, interfaol topshiriqlar	O‘quvchining rivojlanishidagi o‘zgarishlarni aniqlash
3	Yakuniy monitoring	Yakuniy nazorat, tahliliy va ijodiy topshiriqlar	Erishilgan natijani aniqlash
4	Taqqoslash	Dastlabki va yakuniy natijalarni solishtirish	O‘sish dinamikasini aniqlash
5	Tahlil va xulosa	Natijalarni tahlil qilish	Keyingi individual ishlarni belgilash

O ‘sish dinamikasini aniqlash
O‘quvchining rivojlanish ko‘rsatkichini aniqlash uchun quyidagi oddiy formula ishlatilishi mumkin:
O‘sish dinamikasi = Yakuniy natija − Dastlabki natija
Masalan, o‘quvchi dastlabki monitoringda 5 ball, yakuniy monitoringda 8 ball olgan bo‘lsa:
8 − 5 = +3 ball
Demak, o‘quvchining natijasi 3 ballga yaxshilangan.

Monitoring natijalarini umumlashtirish jadvali

Ko‘rsatkich	Boshlang‘ich monitoring	Oraliq monitoring	Yakuniy monitoring	Natija
Asar mazmunini tushunish	55%	68%	82%	Ijobiy o‘sish
Qahramonlarni tahlil qilish	45%	60%	76%	Ijobiy o‘sish
Asar g‘oyasini aniqlash	40%	58%	72%	Ijobiy o‘sish
Badiiy vositalarni aniqlash	30%	48%	65%	Ijobiy o‘sish
Mustaqil fikrlash	42%	57%	74%	Ijobiy o‘sish
Dalillar bilan ishlash	35%	52%	70%	Ijobiy o‘sish
Xulosa chiqarish	38%	55%	73%	Ijobiy o‘sish
Umumiy natija	41%	57%	73%	+32%

O‘quvchi rivojlanishini monitoring qilishning asosiy natijasi — ta’lim jarayonini individuallashtirish imkoniyatining paydo bo‘lishidir. O‘qituvchi monitoring natijalari asosida qaysi o‘quvchiga qo‘shimcha yordam, qaysi o‘quvchiga murakkabroq topshiriq yoki qaysi o‘quvchiga mustaqil ishlash imkoniyati kerakligini aniqlaydi. Natijada barcha o‘quvchilar uchun bir xil yondashuv o‘rniga, ularning ehtiyojlariga mos ta’lim tashkil etiladi.

O‘quvchi rivojlanishini monitoring qilish — o‘quvchining ta’lim jarayonidagi o‘sishini muntazam kuzatish, natijalarni qayd etish, tahlil qilish va aniqlangan ehtiyojlar asosida pedagogik yordam ko‘rsatish jarayonidir. Monitoring orqali o‘quvchining bilim darajasi bilan bir qatorda, uning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, muloqot qobiliyati, darsdagi faolligi va boshqa muhim ko‘nikmalari ham kuzatiladi. Eng muhimi, monitoring o‘quvchini faqat natijasi bo‘yicha emas, balki rivojlanish jarayoni va individual yutuqlari asosida baholash imkonini beradi. Shu sababli u zamonaviy, o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limning muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

XULOSA

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish, ularni badiiy asarni ongli, izchil va mustaqil tahlil qilishga o‘rgatish bugungi ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda an’anaviy o‘qitish usullaridan tashqari, ularning individual imkoniyatlari, qiziqishlari, bilim darajasi va psixologik xususiyatlarini hisobga oladigan samarali pedagogik yondashuvlardan foydalanish zarur. Mazkur ishda bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni badiiy asarni tahlil qilishga o‘rgatishning nazariy va amaliy jihatlari, interfaol metodlardan foydalanish imkoniyatlari hamda o‘quvchilar bilimini baholash va natijadorlikni aniqlash masalalari yoritildi.

O‘rganishlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qish savodxonligi faqatgina matnni ravon o‘qish bilan cheklanmaydi. U o‘qilgan matnni tushunish, asosiy va ikkilamchi fikrlarni ajratish, ma’lumotlarni tahlil qilish, qahramonlarning xatti-harakatlariga baho berish, matn mazmunidan kelib chiqib xulosa chiqarish va o‘z fikrini asoslash kabi murakkab ko‘nikmalarni ham o‘z ichiga oladi.

Badiiy asarni tahlil qilish jarayonida o‘quvchining matn bilan faol ishlashi, undagi voqea-hodisalar, obrazlar va muammolarni anglay olishi muhim ahamiyatga ega. Badiiy asar o‘quvchining nafaqat bilimini, balki uning tasavvuri, tafakkuri, estetik didi va ma’naviy-axloqiy qarashlarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda badiiy asarni tahlil qilish jarayonini o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mos tashkil etish zarur.

PIRLS xalqaro baholash dasturining mazmuni ham o‘quvchilarning o‘qish va matnni tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim yo‘nalishlarni belgilab beradi. Ushbu baholash yondashuvi o‘quvchining matndan ma’lumot topishi, aniq ma’lumotlarni talqin qilishi, matn qismlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash, xulosa chiqarish va o‘qilgan matnga nisbatan munosabat bildirish kabi ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Bu jihatlar badiiy asar tahlilida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, PIRLS talablariga mos yondashuvlardan foydalanish o‘quvchilarning matnni chuqurroq anglashiga va tahliliy fikrlashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘qituvchi har bir o‘quvchining boshlang‘ich bilim darajasini aniqlashi, mavjud qiyinchiliklarini belgilashi va shunga mos ravishda individual topshiriqlarni tashkil qilishi lozim. O‘quvchining kichik yutuqlarini ham o‘z vaqtida rag‘batlantirish uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish va ta’limga qiziqishini kuchaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda interfaol metodlarning ahamiyati katta. Chunki bunday metodlar o‘quvchini darsga jalb qilish, uning qiziqishini oshirish, mustaqil fikrlashga undash va o‘z fikrini erkin ifodalashiga imkon yaratadi. Bunda topshiriqlar o‘quvchining imkoniyatiga mos ravishda soddadan murakkabga tamoyili asosida tashkil etilishi kerak. O‘qituvchi dastlab o‘quvchiga tayanch savollar, rasm, kalit so‘zlar yoki namunalar orqali yordam berib, keyinchalik bu yordamni bosqichma-bosqich kamaytirishi maqsadga muvofiq.

O‘quvchilar bilimini baholash va natijadorlikni aniqlash masalalariga alohida e’tibor qaratish zarur. Badiiy asar tahlilida baholash faqatgina o‘quvchining asar

mazmunini qay darajada yod olganini aniqlash bilan cheklanmasligi kerak. Baholash jarayonida asar g‘oyasini anglash, obrazlarni tahlil qilish, badiiy vositalarni aniqlash, fikrni dalillar bilan asoslash, mustaqil xulosa chiqarish va matnga nisbatan shaxsiy munosabat bildirish kabi ko‘nikmalar ham hisobga olinishi lozim.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni baholashda esa ularning individual imkoniyatlari va rivojlanish dinamikasini hisobga olish muhimdir. O‘quvchining faqat yakuniy natijasiga e’tibor qaratish uning haqiqiy rivojlanishini to‘liq ko‘rsatmasligi mumkin. Shu sababli o‘quvchining avvalgi natijasi bilan keyingi natijasi o‘rtasidagi ijobiy o‘zgarishlar ham baholanishi kerak. Bu yondashuv o‘quvchini rag‘batlantirish, unda o‘ziga ishonch hosil qilish va ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

Formativ baholash o‘quvchi rivojlanishini muntazam kuzatib borish va o‘z vaqtida pedagogik yordam ko‘rsatishning samarali vositasi ekanligi aniqlandi. Formativ baholash jarayonida o‘qituvchi o‘quvchining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi, unga aniq tavsiyalar beradi va keyingi ta’lim faoliyatini shu natijalarga asoslangan holda tashkil etadi. Bu jarayonda og‘zaki fikr-mulohaza, savol-javob, kuzatish, o‘z-o‘zini baholash, o‘zaro baholash, “Svetofor”, “Ikki yulduz, bir tilak” kabi usullardan foydalanish mumkin.

Yakuniy nazorat topshiriqlari esa ma’lum bir o‘quv davri yakunida o‘quvchining egallagan bilim va ko‘nikmalarini umumlashtirish imkonini beradi. Yakuniy nazorat topshiriqlari turli shaklda — test, qisqa javobli savollar, tahliliy topshiriqlar, ijodiy ish, esse va yozma tahlil ko‘rinishida tashkil etilishi mumkin. Bunda topshiriqlar ta’lim maqsadlariga mos, aniq, tushunarli va turli murakkablik darajasiga ega bo‘lishi kerak.

O‘quvchi rivojlanishini monitoring qilish esa formativ va yakuniy baholash natijalarini muntazam kuzatish, qayd etish va tahlil qilish imkonini beradi. Monitoring orqali o‘quvchining ma’lum vaqt davomida qanday rivojlanayotgani, qaysi ko‘nikmalari shakllangani va qaysi yo‘nalishlarda qo‘shimcha yordamga ehtiyoj borligi aniqlanadi. Individual rivojlanish xaritasi, portfolio, kuzatish jadvallari, diagnostik topshiriqlar va turli nazorat natijalari monitoringni tashkil etishda samarali vositalar hisoblanadi.

Umumiy natijalar shuni ko‘rsatadiki, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni badiiy asarni tahlil qilishga o‘rgatishda individual yondashuv, interfaol metodlar, formativ baholash va muntazam monitoringni o‘zaro uyg‘unlashtirish yuqori samaradorlikni ta’minlaydi. Ushbu jarayonda o‘qituvchi o‘quvchiga tayyor bilim beruvchi emas, balki uning mustaqil fikrlashi va bilimni o‘zi egallashiga yo‘naltiruvchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi.

Shuningdek, badiiy asarni tahlil qilish jarayonida o‘quvchilarning faqat o‘qish texnikasi emas, balki o‘qib tushunish, tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish, dalillash va baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish muhimligi aniqlandi. Ayniqsa, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish, ko‘rgazmali va tayanch materiallardan foydalanish, kichik yutuqlarni rag‘batlantirish hamda o‘quvchining individual rivojlanish sur’atini hisobga olish zarur.

Shunday qilib, boshlang‘ich ta’limda bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni badiiy asarni tahlil qilishga o‘rgatish tizimli, maqsadli va izchil tashkil etilgandagina kutilgan natijani beradi. Bunda nazariy bilimlar amaliy metodlar bilan, interfaol ta’lim baholashning zamonaviy shakllari bilan, baholash esa o‘quvchi rivojlanishini monitoring qilish bilan uzviy bog‘lanishi lozim. Bunday yondashuv o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini oshirish, badiiy asarga qiziqishini kuchaytirish, mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirish hamda ta’lim jarayonida faol ishtirok etishiga imkon yaratadi.

Mazkur yondashuvning izchil qo‘llanilishi natijasida bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning badiiy matnni tushunish va tahlil qilishdagi qiyinchiliklarini bosqichma-bosqich kamaytirish, ularning o‘zlashtirish darajasini yaxshilash hamda har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish mumkin. Demak, badiiy asarni tahlil qilishga o‘rgatish jarayonida “o‘quvchini baholash”dan ko‘ra “o‘quvchini rivojlantirish” tamoyilini ustuvor qo‘yish boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risida Qonuni. 2020 yil 23 sentabr, O‘RQ-637-son Qonun.
2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PQ-4884-son “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
3.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108-son “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni.
4.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 21 iyundagi PQ-231-son “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
5.Abdusamiyev D.A. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: “Mashrab” nashriyoti, 2025.
6.Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika. – Toshkent, 2017.
7.Muslimov N.A. Pedagogik kompetentlik asoslari. – Toshkent, 2015.
8.Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent.
9.Zunnunov A. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent, 2010.
10.Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent.
11.Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent.
12.Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent.
13.Bahtiyorova A.O‘. Boshlang‘ich sinflarda badiiy asarni tahlil qilishning metodik shartlari. – “Yangi O‘zbekiston, yangi tadqiqotlar” jurnali, 2025. PPKP phoenixpublication.net
14.Normurodova N.A., Qo‘ziboyeva E.T. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga badiiy asarni o‘qitish metodikasi. – “Samarali ta’lim va barqaror innovatsiyalar” jurnali, 2025
15.Meliqo‘zieva R. Boshlang‘ich ta’limda badiiy matn bilan ishlash metodlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
16.Xoliyorov A. Badiiy matn tahlili asoslari. – Toshkent: Ma’rifat, 2019.
17. Aminov A.X. Umumiy o’rta ta’lim pedagog xodimlari malakasini oshirish tizimini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslari: Dis. ... ped. fan. nom. – Samarqand, 2004. – 215 b.
18.Axmedova M.T. Pedagogik kompetentlik (uslubiy qo’llanma) / -T.:Nizomiy nomidagi TDPU, 2018. -80 b.
nazariyasi va amaliyoti: Dis. ..ped. fan. dok. – T.: TDPU, 2007. – 305 b.
19. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchisining kasbiy shakllanishining nazariy-metodik asoslari: Ped. fan. d-ri... Dis. – Toshkent, 2007.-56b.
20. www.edu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining rasmiy portali.